

NEDERLANDSCH
INDIË
OUD & NIEUW

MAANDBLAD GEWIJD AAN BOUWKUNST
ARCHAEOLOGIE LAND EN VOLKENKUNDE
KUNSTNIJVERHEID HANDEL EN VERKEER
CULTURES MIJNBOUW HYGIËNE

2^E JAARGANG 1918 JANUARI N^O 9

STICHTING INDISCHE DOCUMENTEN

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ
TOT HET MAKEN VAN WERKEN IN
GEWAPEND BETON
's GRAVENHAGE

Groothertoginnelaan 258.

Vertegenwoordiger voor Indië:

J. W. MAAS M.Hzn. civ. ing.

Weltevreden - Koningsplein Oost 15

Telefoon: Weltevreden. 286 - Telegram-adres: Betonijzer, Weltevreden.

Bouwhandel Mij. v. h. MARTIN & Co.

AMSTERDAM

Achter Oosteinde

Groothandel in

Vloer- en Wandtegels Verglaasde Steenen Asbest Cementplaten Martinit Gegolfd en Vlak

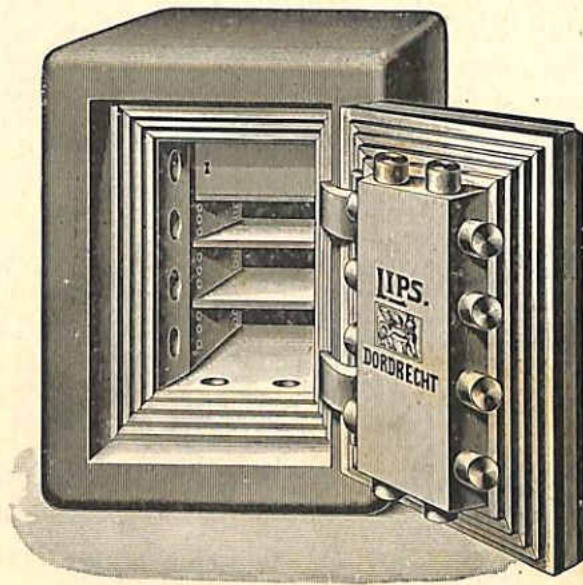
Eenige der voornaamste werken in Ned. Indië, waaraan door ons Wand- en Vloertegels zijn geleverd:

Kantoorgebouw	Ned. Indische Spoorweg Maatschappij	Samarang
"	Nederlandsche Handelsbank	Noordwijk
"	Koloniale Zee- en Brand-Assurantie Maatschappij	Batavia
"	Firma Dunlop & Co.	Batavia
"	Javasche Bank	Solo
"	" "	Soerabaya
"	" "	Macassar
"	" "	Batavia
"	The Hongkong and Shanghai Banking Corporation	Batavia
Stationsgebouw	Stoomtram	Samarang
Toko van J. R. de Vries & Co.	. . . . .	Bandoeng
" " Rathkamp & Co.	. . . . .	Weltevreden
Roomsche Katholiek Kerkgebouw	. . . . .	Batavia

Contractanten voor Ned. Indië der U. J. Vloertegels

LIPS DORDRECHT

BRANDKASTEN KLUIZEN SAFE-DEPOSITS.

Alleenverkoop voor Ned. Oost-Indië:

LINDETEVES-STOKVIS

Semarang, Soerabaja, Batavia, Tegal, Djokja, Bandoeng,
: Makassar, Medan, New-York, Amsterdam :-

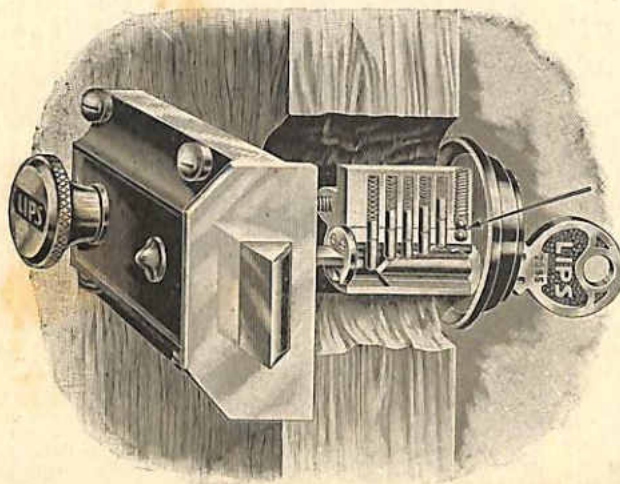

HANG- & SLUITWERK

Veiligheid en cachet

Voor Uw
kantoor

Voor Uw
fabriek

Voor Uw
huis

Speciale catalogus, een ruime keuze van „LIPS” moderne fabrikaten biedend, wordt op aanvraag gaarne toegezonden.

Alleenverkoop voor Ned. Oost-Indië:

LINDETEVES-STOKVIS

Semarang, Soerabaja, Batavia, Tegal, Djokja, Bandoeng,
- Makassar, Medan, New-York, Amsterdam. -

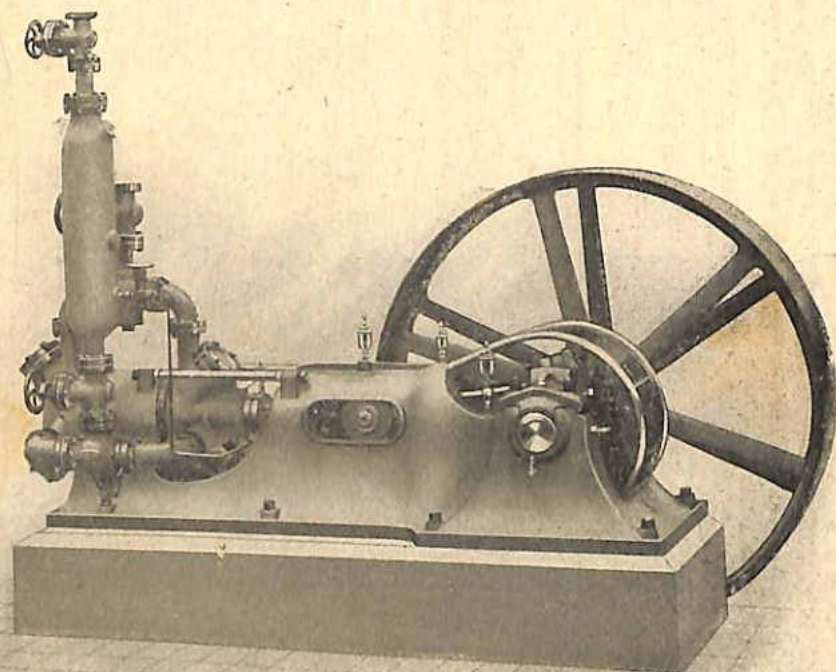

LINDETEVES-STOKVIS

SEMARANG
SOERABAJA
BATAVIA
TEGAL-DJOKJA
BANDOENG
MAKASSAR
MEDAN
AMSTERDAM

IJS-, VRIES- EN KOELMACHINES voor Zwaveligzuur of Ammoniak-verdamping.

GEHEEL HOLLANDSCH FABRIKAAT.

Wij zijn 1e klas fabrikanten, specialiteiten sedert 1894 van IJS-, VRIES- en KOELMACHINES voor elk bedrijf of inrichting, waar koude of ijsfabricage dienstig is, voor groot- en kleinbedrijf. Onze grootste installaties hebben eene capaciteit van 1.000.000, onze kleinste van 4000 Caloriën per uur.

Honderden referentiën van in Nederland en Nederlandsch-Indië geleverde IJS-, VRIES- en KOELINSTALLALIES ter beschikking.

UITVOERIGE PROSPECTUSSEN en prijsopgave worden op aanvraag gratis toegezonden.

N.V. „GRASSO'S MACHINEFABRIEKEN”

OPGERICHT 1858.

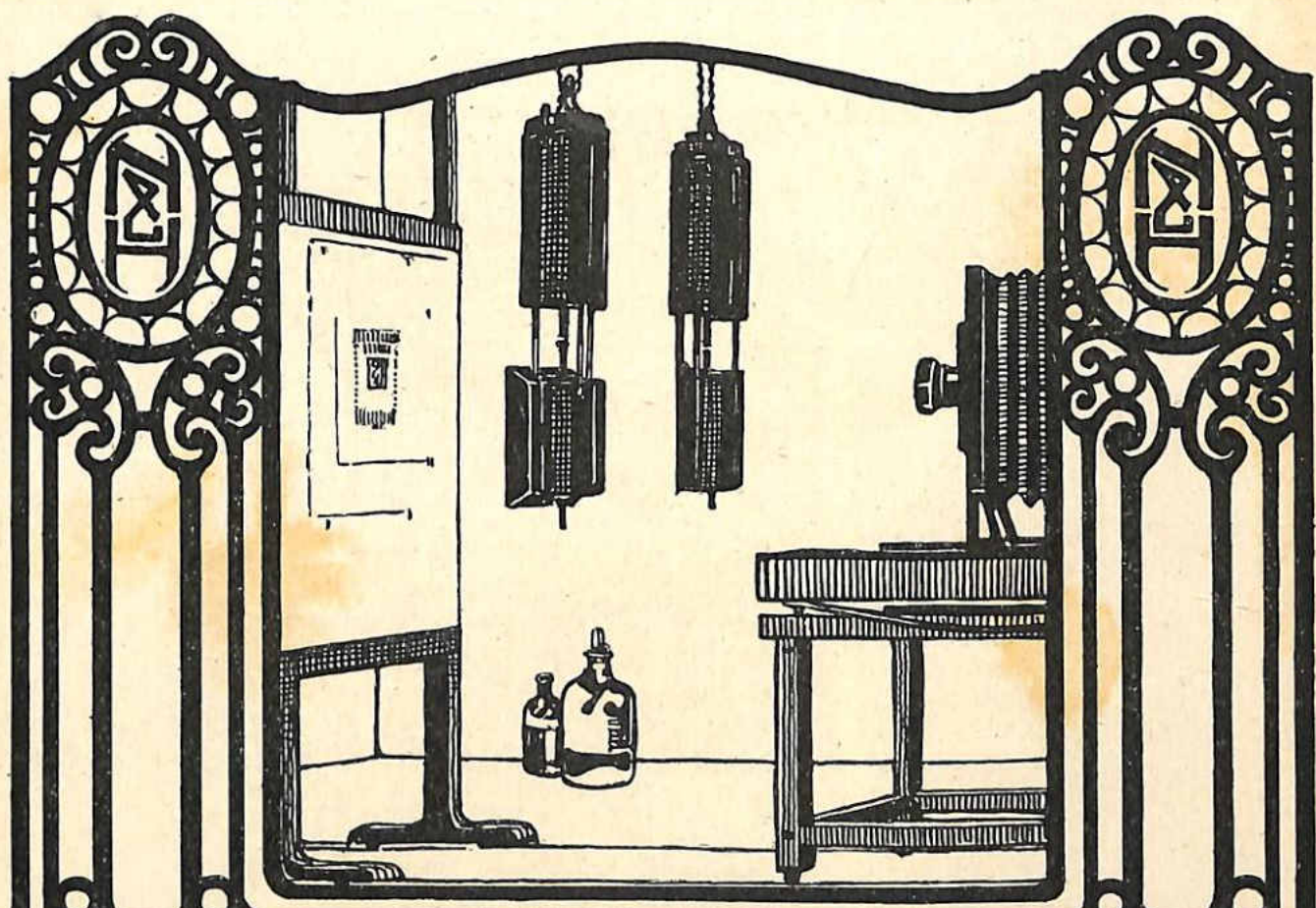
's-HERTOGENBOSCH (HOLLAND).

GENERAAL-AGENTEN VOOR NED.-INDIË:

FIRMA LINDETEVES-STOKVIS.

SEMARANG, SOERABAJA, BATAVIA, TEGAL, DJOCJA,
BANDOENG, MAKASSAR, MEDAN, NEW-YORK, AMSTERDAM.

NAUTA & HAAGEN
CLICHÉMAKERS

AMSTERDAM

NES. 27-29. ^{B/D}DAM.

TELEFOON N. 5725

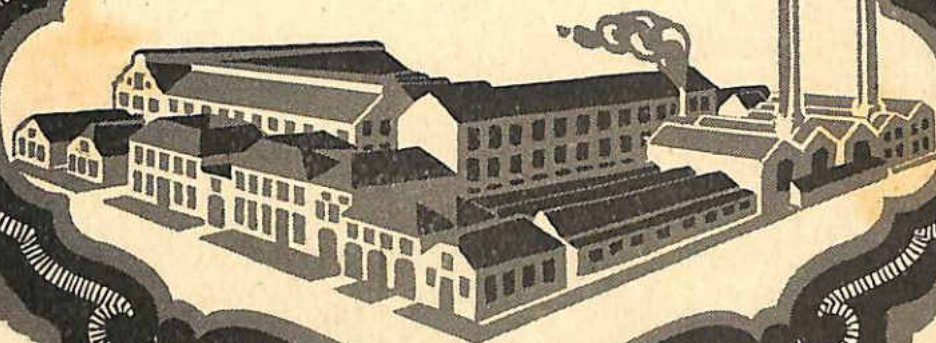
**LEVEREN DE CLICHÉ'S
VOOR DIT TYDSCHRIFT.**

U.S. MACHINES
KOMPLETE INSTALLATIES VOOR
KOEL & VRIESKAMERS
VOOR ALLE DOELEINDEN EN
TEMPERATUREN. VOLGENS HET
AMMONIAK & ZWAVELIGZUUR SYSTEEM
AGENTEN VAN
EULENBERG MOENTING & CO QUIRY & CO
N.V. THE AMERICAN TECHNICAL OFFICE
ALEXANDERPLEIN 23 'S GRAVENHAGE

PRINZEN & VAN GLABBEEK
ROTTERDAM

FABRIKANTEN VAN
MARGARINE

VOOREXPORT EN
SCHEEPSGEBRUIK IN
BLIKVERPAKKING VAN
ELKEN GEWENSCHTEN
INHOUD

NEDERLANDSCH INDIË OUD & NIEUW

MAANDBLAD GEWIJD AAN : BOUWKUNST.
ARCHÆOLOGIE • LAND- EN VOLKEN-KUNDE
KUNSTINLIJVERHEID • HANDEL EN VERKEER.
CULTURES • • MIJNBOW • • HYGIËNE

REDACTIE

ED. CUYPERS . ARCH. MR. J. G. HUYSER
M. J. HULSWIT, ARCH. NOTO SOEROTO.
L. D. PETIT JR.

I N H O U D :

- G. P. Rouffaer, Charles Te Mechelen 305
C. H. L. Baelde, Bij de opening van
het Instituut voor tropische Hy-
giëne te Amsterdam 313
Soorjo Poetro, De Slindrô- en Pélog-
toonladders op de viool en violon-
cel uitgezet, en het daaraan be-
antwoordende muziekschrift 317
A. Lafeber Jr., De Pradjnaparamita 325
De vervaardiging van Krissen 327
Dr. A. A. Fokker, Boenga-Petikan.
Dari Taman Blanda 337
Mr. M. C. Nijland, A. H. Gijsberts. 342

JAN LUYKENSTR 2

UITGAVE : TIJDSCHRIFT
NEDERL. INDIË . OUD & NIEUW

AMSTERDAM

NUMMER 9

TWEDE JAARGANG

JANUARI

1918

LIJST VAN MEDEWERKERS:

Mr. J. H. ABENDANON, Oud-directeur Onderwijs-Eeredienst N. I.	's-Gravenhage.
Jonkvrouw H. B. DE LA BASSECOUR CAAN	"
Prof. Dr. J. F. VAN BEMMELEN	Groningen.
T. J. BEZEMER	Wageningen.
EDUARD VAN BIEMA	's-Gravenhage.
Dr. A. H. BLAAUW	Haarlem.
Dr. H. BLINK.	's-Gravenhage.
HENRI BOREL, Letterkundige	Scheveningen.
TH. F. A. DELPRAT, Oud-Hoofdingenieur Ned. Indië	Amsterdam.
MAS NGABEI DWIDJO SEWOJO	's-Gravenhage.
H. W. FISCHER, Conservator Rijks Ethn. Museum.	Leiden.
Mr. D. FOCK, Oud-Minister van Koloniën	's-Gravenhage.
Dr. A. A. FOKKER, Privaat-docent aan de Universiteit	Amsterdam.
W. J. GIEL, Gep. Kolonel der Art. N. I. L.	's-Gravenhage.
TH. J. A. HILGERS, Oud-Hoofdonderwijzer	"
Dr. F. W. T. HUNGER	Amsterdam.
Prof. Dr. G. VAN ITERSON Jr.	Delft.
Dr. H. H. JUYNBOLL, Dir. Rijks Ethnogr. Museum	Leiden.
S. KALFF, Letterkundige	Hilversum.
P. H. VAN DER KEMP, Oud-Directeur Onderwijs en Eeredienst N.I.	's-Gravenhage.
Dr. J. P. KLEIWEG DE ZWAAN	Amsterdam.
Dr. N. J. KROM, Oud-Chef van den oudheidkundigen dienst in Ned. Indië	's-Gravenhage.
A. LAFEBER, Doct's Ind. Letteren.	"
C. A. LION CACHET.	Vreeland.
J. A. LOEBER Jr.,	Elberfeld.
H. J. LOVINK, Directeur Landbouw, Nijverheid en Handel N.I.	's-Gravenhage.
H. MACLAINE PONT b.i., Architect	Semarang.
Dr. HENDRIK P. N. MULLER	's-Gravenhage.
W. C. MULLER, Adj. Secr. v. h. Kon. Inst. T. L. en V. van Indië	"
A. MUHLENFELD, Ambt. B. B.,	Batavia.
Prof. Dr. A. W. NIEUWENHUIS, Hoogleraar	Leiden.
W. O. J. NIEUWENKAMP	Edam.
J. W. VAN NOUHUYS, Directeur Maritiem Museum te Rotterdam	Rotterdam.
Dr. H. C. PRINSEN GEERLIGS	Amsterdam.
Prof. Dr. Ph. S. VAN RONKEL	's-Gravenhage.
Dr. R. RÖMER	"
R. A. VAN SANDICK, c.i., Algem. secr. v. h. Kon. Inst. v. Ingenieurs	"
J. G. SINIA, Kapitein der Inf.	Venlo.
JOH. F. SNELLEMAN, Oud-Dir. Ethn. en Maritiem Museum	R'dam, Baarn.
R. M. A. SOERJO POETRO	Amsterdam.
R. M. SOETATMO SOERIO KOESOEMO	Poerworedjo (Java).
R. M. P. SOSRO KARTONO, doct's Ind. letteren	's-Gravenhage.
R. M. SUARDY SURYANINGRAT, Journalist	"
C. SPAT, Leeraar Mil. Akademie	Breda.
Prof. Mr. S. R. STEINMETZ	Amsterdam.
S. TAGOR, Inl. veearts	Utrecht.
H. F. TILLEMA	Groningen.
EELCO M. VIS	Amsterdam.
AUGUSTA DE WIT	Laren (N.H.)

CHARLES TE MECHELEN.

IN MEMORIAM.

door G. P. ROUFFAER.

Afb. 1.

Ch. te Mechelen in 1898.

Het moet wel de slechte postverbinding met Indië zijn, die schuld is, dat in de laatste weken niets hier te lande verluide omtrent het overlijden op 30 Mei te Bandoeng van een der merkwaardigste Indische figuren uit een thans afgesloten periode: Charles te Mechelen; of voluit Henri Louis Charles. Wie dertig jaar geleden op Java was, behoefde dien naam maar te noemen, om dadelijk bij anderen reactie op te merken; reactie van afkeer bij niet weinigen, van zoo iets als ontzag gemengd met vrees bij de meesten, van een soort hartstochtelijke sympathie bij enkelen. De man, die dezen tegenstrijd van gevoelens wist op te wekken in het nog vrij duf-vegeteerende Java van 1880—1890, blijkt dáárdoor alleen reeds geweest te moeten

zijn wat hij inderdaad was: een sterke, afzonderlijke persoonlijkheid; een wilde, on-Indische figuur. Toch was hij Indisch; met een klein deel Indisch, en zelfs een tikje Chineesch bloed, beide van den kant zijner moeder, eene juffrouw Persijn; zijn vader een geboren Hollander, die al jaren in Rëmbang tabaksplanter was geweest. Zoo werd hij op 5 Oct. 1841 daar te Rëmbang geboren, met de zee voor zich, en het eenzame djatibosch-terrein als achterland. Beide zouden voor hem in zijn leven veel dieper beteekenis krijgen, dan hij als jongen ooit kan hebben vermoed.

Want het bruiste in hem. Begaafd met een ijzersterk lichaam van Indische lenigheid en gedrongen spierbouw, begaafd ook met fantasie en wilskracht, leefde hij in zijn jonge jaren het heerlijk ongebonden leven van den Indischen knaap, die zoowat alles mag doen wat hijzelf verzint. Gevaar kende hij niet; de zwerflust zat hem in het bloed, en, toen hij wat ouder werd, de jachthartstocht, die wel de overheerschende hartstocht van zijn leven zou blijken. Makkelijk zijn Javaansch sprekend van „sinjo” af, en scherp de taalnuances hoorend met muzikaal oor, doolde hij met Javaansche jongens door het eenzame heuvel-terrein dat vlak achter de stad Rëmbang reeds begint, zwierf in de ij l verstrooide desa's op dezen stuggen kalkgrond rond, zag en genoot de wajang-vertooningen als een geboren Javaan; en was zoo, toen hij tegen zijn vijftiende jaar, na degelijk huisonderwijs, met zijn vader naar Holland ging, in staat om met zijn vluggen geest binnen een paar jaar het toelatings-examen te doen voor Delft, om er te studeeren voor den burgerlijken dienst in Indië.

Een rumoerig leven als „getapt student” volgde, met een duel inclus, waarbij zoowel hij als zijn tegenpartij gewond werden. Warme vriendschap wekte hij bij menigeen, zoals zijn heele natuur geen lauwheid of halfheid kende. En ook had hij het geluk een meisje te leeren kennen met wie hij in najaar 1863, benoemd tot ambtenaar 2^e klasse, gehuwd naar Indië vertrok. Te kort zou dit geluk maar duren; nog geen jaar later stierf zij, en hun eerste kind met haar.

Dit werd in zekeren zin het noodlot van zijn leven. Niet meer ingeperkt door een kracht die hem door innigheid beheerschte, werd hij almeer de man van onrustigeforschheid, die het zocht op het vrije, toen nog zoo matelooze veld van Java's wildernissen, vooral weer in diezelfde residentie Rëmbang, waar hij van 1864 af als ambtenaar ter beschikking, weldra controleur 2^e klasse, geplaatst was; en die hij eerst in 1872 zou verwisselen met de Preanger. Ook een latertweede huwelijkschonk hem geen kinderen, geen bindend geluk; integendeel, tragisch vaneen gaan.

Welk leven hij zooal leidde in dat eenzame controleurs-bestaan in het Rëmbang'sche, heeft hij zelf op zeldzame wijze later verteld in dat verhaal „Eenige dagen het desaleven meêgeleefd”, afgedrukt in deel XXV van het Tijdschrift v. h. Bataviaasch Genootschap (1879); een opstel zooals er maar uiterst weinige, misschien wel geen enkel ander, in dat tijdschrift, gewijd aan Indische taal- en volkenkunde, verschenen zijn. Vol intieme kennis van land en volk en taal, vol scherpe natuuraanschouwing en niet minder scherpe menschenkennis, met innige liefde voor het vrije veld, en hartstocht voor de opwinding van de jacht op groot gevaarlijk wild als *banteng's* zijn; vlot geschreven, en zoo door en door waar, ook sterk van lokale kleur, dat, wie ooit de Rëmbang'sche natuur met eigen oogen zag, bij de lezing de diepe aandoening weer ondergaat van haar ontzaglijke djatibosschen en haar sober-dorren kalkmergelbodem vol zwijgende eenzaamheid. Hoeveel teederheid ook, en poëtisch gevoel leefde er in den wilden jager, die dit schreef!

Wat hij in de twee jaren die hij in de Preanger doorbracht, beleefde, heeft hij helaas nooit te boek gesteld: de goede gewoonte een dagboek te houden was hem vreemd, ook waar het verlaten leven op afgelegene standplaatsen daarin zoo mooie vervulling had kunnen vinden. Welk een schat van zeldzame ervaringen, vroeger vooral op Java, thans in bijna alle Buitenbezittingen, bij bestuursambtenaren op deze wijze verloren gaat, is niet te zeggen. Zij leven en leefden vaak op de naaste,

intiemste wijze met de inlanders mee, maar voor henzelf stapelt het een zich op het andere; en allengs vervaagt, wat bij zoo menig scherp opmerkerforsch en juist voor den geest had gestaan, als uitkomst van het persoonlijk doordringen in zeldzame omgevingen. Het slot is een nevelachtig zich herinneren voor henzelf, en een spoorloos verdwenen zijn bij hun dood.

Hoe boeiend kon anders Te Mechelen vertellen van wat hij in de Preanger gezien had, toen hij in 1872 er kwam, vlak na de wording der befaamde „Preanger-regeling” van Van Rees, en er volle twee jaar verbleef! Met zijn taaltalenten zijn vaardigheid als geboren Indische jongen, had hij al gauw het Soendaaschzich eigen gemaakt, en durfde het zelfs spreken met den Regent van Tjiandjoer, zijn altijd later gebleven vriend „Boeng”, zooals hij dezen bij zijn kindernaam mocht noemen. Het bekoorlijke van de ongerepte Soendasche bergkampoeng, dat ook nu nog iedereen blijft treffen die doolt in dit gewest van hooggelegen theelanden en kinatuinen, had hij nog overal gevonden waar hij ook kwam; toen niets van Europeesche landbouw-industrie er nog bestond, de Europeaan een verschijning van verbazing was in de dorpen, en de Preanger-man alleen in het aanplanten en leveren van zijn koffie zich bewust was te doen te hebben met een vreemd Gouvernement. De macht der rijke Regenten op de hoofdplaatsen nog onbeperkt; de inlander neerhurkend op den weg waar hij een inlandsch ambtenaar of een Europeaan maar van verre zag naderen; de inlandsche vrouw — toen nog geen baadje van beschaving dragend — eveneens neerhurkend aan den kant van den weg, maar met den rug naar den voorbijgaande, uit bedeesdheid; de groote oprechtheid en betrouwbaarheid van dit bergvolk, dat in mooie naïveteit zijn afzonderlijk leven leefde; zoo geheel anders als op Midden-Java, waar de meerdere inlandsche beschaving ook groote onoprechtheid onder verfijnde vormen dekte, zelfs in de bergstreken en woudwildernissen; — dit alles had een diepen, onvergetelijken indruk op Te Mechelen gemaakt. Met echten weemoed kon hij vertel-

len van deze ongestoorde, ongerepte Preanger, die hij nog juist in volheid had gezien, en die hij tevens wist dat begon te verdwijnen in dat onafwendbare levensproces, dat ontwikkeling heet der inlandsche maatschappij. Het „waarvóór?” kwam hem daarbij van zelf op de lippen, ook al wist hij dat dit een vraag was van ijdel protest tegen den gang der natuur.

Zijn gelukkigste jaren heeft hij zeker wel hier gesleten, óók — natuurlijk, bij hem! — als jager. Want hier in de Preanger en in Bantam, huist de *badak*, de rhinoceros; en dat was nog edeler, zeker zeldzamer wild, dan de tijger in Midden-Java, dan zelfs de gevaarlijke *banteng*, de wilde stier, in Rëmbang en Djapara. En alleen het edelste Indische wild, de olifant, zou later op Zuid-Sumatra door hem gezocht moeten worden, in Palembang, of toen hij na zijn pensionneering doordrong tot de Makakau-streek, de noordelijke wildernis van de Lampongsche Districten.

Een geheel andere periode van zijn leven volgde echter op den Preanger-tijd. Men was zich te Batavia bewust geworden, dat een zoo groote schat van kennis van het levend Javaansch als Te Mechelen bezat, ten nutte moest komen aan de opleiding van ambtenaren voor het binnenlandsch bestuur aan het Gymnasium Willem III te Weltevreden. In 1875 werd hem opgedragen, daar onderwijs te geven in 't Javaansch en Maleisch; een betrekking die hij bijna vier volle jaren heeft vervuld, onderwijl hem in 1877 de rang en titel van assistent-resident werd toegekend. Hier, onder den korten maar persoonlijken invloed van Cohen Stuart; onder den invloed van den grilligen maar ontvonkenden Van der Tuuk, voorzover deze van tijd tot tijd te Batavia neerstreek of uit de verte zijn zonderlinge briefkaarten schreef; doch vooral onder den bezielenden invloed van Nederland uit door Prof. Kern op hem geoefend, begon tevens zijn voortbrengende periode als Javanicus, als kenner van de *wajang* in de eerste plaats. Zoetelief, naar men zegt de man die als Hollander het allerschoonste Javaansch heeft gesproken, had bij zijn dood in 1875 te Batavia —

een half jaar vóór het overlijden van Cohen Stuart — al zijn zeldzame kennis van de Javanen meeegenomen in het graf. Lammers van Toorenborg, die wel dadelijk na Zoetelief volgde als kundige, en die zóózeer het wajangspel beheerschte, dat hij zelf meermalen als *dalang*, als wajang-vertooner, met vol succes neerzat voor een auditorium van ontwikkelde Javanen, ook deze liet niets achter van al wat in hem leefde. Zou dan nu Te Mechelen, die als kenner wel dadelijk na deze twee volgde, óók weer onvruchtbaar blijven voor lateren?

De goede wetenschappelijke atmosfeer waarin hij tijdelijk te Batavia leefde, en de aansporingen van Holland uit, hebben hem er voor behoed. In 1878, het jaar vóór zijn aftreden als leeraar, schreef hij niet alleen dat allermerkwaardigste, reeds genoemde, opstel met zijn herinneringen aan het controleurs-leven in Rëmbang, maar ook een geheel deskundig — misschien zelfs voor niet-ingewijden te weinig uitgewerkt — opstel „Een en ander over de Wayang”, in hetzelfde 25^e deel van het Tijdschrift van 't Bataviaasch Genootschap. En 't jaar daarna, toen hij op 't punt stond met verlof naar Nederland te vertrekken, had hij de laatste hand gelegd aan de uitgaaf der „Drie-entwintig schetsen van wayang-stukken (lakon's), gebruikelijk bij de vertooningen der Wayang Poerwá op Java”; een handschrift in de verzameling van het Bataviaasch Genootschap aanwezig, waarover hij meermalen in bovenvermeld opstel spreekt, en dat thans in het licht verscheen als Deel XL der Verhandelingen van dat Genootschap, met een inleiding in 't Javaansch van zijn hand en een kostelijk register aan het slot.

In Maart 1879 vertrok hij met tweejarig verlof wegens ziekte naar Nederland. Die ziekte was zoo heel erg niet; hij vestigde zich in Limburg, leefde er voor de jacht en het paardrijden, kwikte op, en begon, opnieuw onder den invloed van den nu zoo nabijzijnden Prof. Kern te Leiden, aan de voorbereiding van een nieuwe uitgaaf op wajanggebied, die van „Drie teksten van tooneelstukken uit de Wayang Poerwá”. Bij Brill te Leiden ge-

Afb. 2.

Een jonge rhinoceros door Ch. te Mechelen in 1895 geschoten, Z. W. Bantam.

drukt door zijn zorg, verscheen deze uitgaaf als Deel XLIII der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, met een Voorrede van Prof. Kern, toen hijzelf in begin 1882 al weer op de boot zat, terug naar Indië.

Hier zou het rumoerigste en mooiste deel van zijn ambtelijke loopbaan beginnen; de tijd van weezin tegen en vrees voor en eerbied jegens zijn persoon, waarvan in den aanhef gesproken werd. Het toeval (zoo men wil), zijn eigen voorstel en de weloverwogen wensch der Indische Regeering veeleer, beslisten over zijn heele verdere leven: als assistent-resident werd hij in Mei 1882 geplaatst te Djoana (Joana) in Djapara, . . . de smokkelhaven bij uitnemendheid op Java voor allen opiumsluikhandel. In dit gepatenteerde smokkelnest, zoo gunstig gelegen door zijn wijden

riviermond ver van den grooten weg af, met in het Westen de stad Sëmarang waar de groote Chineesche sluikhandelaars zaten, en in het Oosten de residentie Rëmbang die met haar bosschen en verlatenheid vanouds een schuilplaats was voor allerlei onpure elementen, in dit centrum van clandestienen opium-invoer kwam Te Mechelen geplaatst, de Rëmbanger van geboorte, de vloeiend Javaansch sprekende politiemann, en, vooral, . . . de hartstochtelijke jager. Nu zou de jacht beginnen op menschelijk wild; Djoana, het smokkelnest, zou gezuiverd worden!

Schitterend is hem dat gelukt. Nog geen jaar na zijn aanstelling daar, werd hem de tevredenheid der Regeering betuigd „voor zijne toewijding aan 's lands belang"; het volgend jaar, Mei 1884, werd met afwijking van een organieke bepaling zijn

traktement verhoogd, als tastbare erkenning van zijn onvermoeid jachtmaken op de smokkelaars; en nog een jaar later kon hij zeggen dat zijn taak was volbracht: Djoeana als opiumsliukhaven was dood.

Precies zacht was dat niet in zijn werk gegaan. Zijn heele natuur was heftig, hartstochtelijk opbruisend als drift over hem kwam; en daarbij was hij een Indo, voor wien dus hardheid tegen inlanders een uiting bleef van zijn bloedsmenging. Zijn inlanders voor inlanders soms medelijdend van aard, vooral zoodra een zweem van hartstocht in het spel komt? Wie dat beweert, spreekt bewust of onbewust onwaarheid. En bij den Indo — zelfs bij een Te Mechelen, wien zoo menige Indo-eigenschap vreemd was — komt bij die natuurlijke hardheid dan nog het gevoel, tot het overheerschende niet-inlandsche ras te behooren. Zoo nam hij wel eens middelen te baat bij zijn jagen op menschen, en nam hij ook wel eens wraak op wie hem in handen vielen, naar Oosterschen stijl.

Eéne episode moet verteld; die zóó weggeloopt schijnt uit een Javaansche kroniek als de Babad Tanah Djawi.

Smokkelende inlanders voelden allang zich niet meer veilig te Djoeana; spionnen van den assistent-resident waren overal, goeddeels zelf oud-opiumsmokkelaars volgens het bekende recept. Het begon benauwd te worden voor Javanen die opium bij zich droegen, om ze naar Sěmarang te brengen, naar de Chineezzen. Verkleeding zou helpen; verkleeding als „Europeaan”. met gebruikmaking van de stoomtram Sěmarang-Djoeana. Weldra werd een Javaan gesnapt, als Indo vermomd, en naar den assistent-resident gebracht. Die vond het héélemaal niet erg; lachte er om; ze zouden op de, zij het dan ook mislukte, grap een glas champagne drinken. De glazen kwamen, door den huisbediende gebracht. En de Javaan zette, verlucht van hart, zijn glas aan den mond met het heldergele vocht. . . . dat uit den paardenstal kwam. Vermomming eischte vermomming. De ironie was Javáánsche symboliek.

Hard kon Te Mechelen zijn tegen Javanen, dat

het zoo'n aard had; de inlander op wien hij driftig werd, kreeg er van langs. En ijzersterk als „Sinjo Saral” — zijn naam als jongen in Rěmbang — was, en antiek-Javaansch als de toestanden op Java tot ca. 1890 waren, liet de inlander dezen storm van handtastelijkheden aan zich gebeuren. Ik zeg dit rechtuit, om Te Mechelen niet mooier te maken dan hij was. Want hoezeer ik, toen ik hem in 1887 het eerst leerde kennen en in begin '88 volle twee maanden te Rěmbang bij hem logeerde, tallooze malen hem *bewonderd* heb als krachtfiguur, als kranig ruiter op zijn hoogen Arabischen schimmelhengst, als jager vol ijzeren zenuw en beheerschten wil, zoo kan ik evenmin die oogenblikken vergeten waarin hij zichzelf vergat. Toch was diezelfde man lief als weinigen met alles wat kind was, blond of bruin; en voelde heel wat dieper dan de meesten, laat staan de meesten toenmaals in Indië.

Als kranig ambtenaar van binnenlandsch bestuur, met waarlijke daden in de vuisten, heeft hij die drie jaar als assistent-resident te Djoeana wel tot de meest succesvolle van zijn loopbaan gerekend. Maar de lijn moest doorgetrokken. De groote Chineesche smokkel-nabob's te Sěmarang, die aan hun Javaansche handlangers het terrein bij huis onveilig zagen gemaakt — toestanden, die doen denken aan wat tegenwoordig aan onze Oostgrenzen door den oorlog is te voorschijn geroepen —, zonnen op verlegging van hun importcentrum en op wijziging van de manier om het opium aan wal te krijgen. Bali, waar de Gouvernements-opiumpacht buiten Boeileleng en Djěmbra niet bestond, zou het verdeelbord worden voor wat er in Karangasěm vooral uit Singapore werd ingevoerd; de overdracht aan de Javaansche smokkelaars zou dan plaats hebben op zee, in kleine schuitjes en prauwen, die overal waar zij konden op Java's kust zouden landen.

De veranderende taktiek der sluikehandelaars eischte verandering van taktiek der Indische Regeering; die, men vergete dit niet, financieel even afhankelijk toen was van de inkomsten der opiumpacht, als de Nederlandsche Regeering vroeger

van den accijns op de onzalige jenever. Bij het allengs verloop van Djoeana als smokkelcentrum, had Te Mechelen dadelijk geadviseerd het aanhalen van clandestienen opium over te brengen van den vasten wal naar zee, en daâr, vóór de Noordkust van Midden- en Oost-Java — want West-Java rekende hierbij nauwelijks mee, omdat de heele Preanger tot de zoogenaamde „verboden kringen” voor opiumgebruik behoorde; en op de Zuidkust van Java is landen vol gevaar — den sluikhandel te achterhalen; kon dan tegelijk het toezicht aan land gecentraliseerd worden en in verband gebracht met de leiding der beteugeling ter zee, dan was een dubbel cordon van afweer in 't leven geroepen, waardoor 's lands inkomsten uit de opumpacht op Java aanmerkelijk zouden stijgen.

Op 9 Mei 1885 werd aldus Te Mechelen, met den rang en titel van Resident, benoemd tot een ambt dat nimmer te voren bestaan had, immers: „tijdelijk belast met de leiding der maatregelen ter zee tot bestrijding van den opium-smokkelhandel”; oorspronkelijk met standplaats Sěmarang, maar weldra om goede redenen van praktijk te Rěmbang, zijn geboorteplaats. Zonder kleerscheuren was het vertrek uit Sěmarang niet geweest; de handlangers der smokkelaars hadden in zoo'n groote stad vrij wat makkelijker contra-spionage op den „Resident ter zee”, den *Residen Laoet*, zooals de inlanders met treffende korthed zijn omslachtigen officieelen titel vertaalden. Zoo was hij bij vonnis van 28 Dec. 1885 door den Raad van Justitie te Sěmarang tot 3 maanden gevangenisstraf veroordeeld „ter zake van het zonder wettige beweegredenen tegen iemand doen plegen van geweld door een openbaar ambtenaar in de uitoefening van zijne bediening en het moedwillig toebrengen van slagen, welke geen ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan twintig dagen ten gevolge gehad hebben, vier malen gepleegd, een en ander onder verzachtende omstandigheden”. Van de straf verleende de Indische Regeering in Maart '86 hem gratie; doch het vonnis typeert den man, den tijd, en het milieu.

Het rechtvaardigt ook de groote verdeeldheid van gevoelens omtrent zijn persoon.

Te Sěmarang begonnen, werd de jacht ter zee van Rěmbang uit voortgezet, en zoo goed mogelijk georganiseerd. De beëindiging van de havenwerken te Tandjoeng Prioeek deed beschikking krijgen over eenige hopperbarges, die nu werden ingericht voor den nieuwen dienst, en alleen als defect hadden dat ze te weinig vaart liepen om aan de booten der Chineesche en andere handels-kongsi's te Singapore op hunne vaart naar Bali en Lombok de loef af te steken. List en spionage moest goedmaken wat de Indische Regeering niet kon, of niet wilde betalen, om Te Mechelen een paar snelloopende politievaartuigen ter beschikking te stellen; een voortdurende bron van ergernis voor hem. Een tweede bron van ergernis was de geringe medewerking die bij menig collega, de Residenten te land, werd ondervonden, om het politietoezicht op den sluikhandel aan wal meer ineen te schakelen; wie hem mochten, erkenden het nut van zijn streven, en werkten mee; wie antipathie tegen hem hadden, beriepen zich op hun prerogatief als hoofden van gewestelijk bestuur om zelf de politie van 't gewest geheel in eigen hand te houden. De werkzaamheden vermeerderden daarbij zoozeer dat hem al in 't midden van '87 een assistent-resident — de latere resident te Soerabaja H. W. van Ravenswaay — toegevoegd moest worden, om „onder zijne rechtstreeksche bevelen” dienst te doen.

Nu pas kon hij met gerust hart den vasten wal voor dagen en dagen vaarwel zeggen, en zichzelf geheel wijden aan zijn nieuwen ambtelijken hartstocht: de jacht ter zee. Nu was hij hier, dan daar: dook op bij Bali, waar het nieuw ontstane smokkelnest en opiumbereidings-oord Tianjar, juist op de grens van Boeieleng, even binnen het gebied van Karangasěm, een doorn was in zijn oog, waartegen hij toch niets ter plaatse kon doen, bij de toenmalige politieke verhoudingen op Bali; Karangasěm was geen Gouvernements-grond, doch verbonden Rijkje. Dan weer zwierf hij langs Java's Noordkust, op de loer liggend naar gerapporteerde smokkelpartijen; of kwam hij plotseling te Ba-

tavia confereeren met den hem bevrienden Directeur van Financiën, den begaafden E. A. Rovers, zijn onmiddellijken chef; terwijl ook de toenmalige Algemeene Secretaris, W. O. Gallois, hem steeds de hand boven het hoofd hield bij de niet zeldzame conflicten, die zijn heftige natuur bij niet weinig hoogwaardigheidsbekleeders gaande maakte. De superieure Gouverneur-Generaal van toenmaals, de wereldwijze Otto van Rees, Koning Otto, glimlachte bij deze ambtelijke stormpjes; hij wist te goed, dat Te Mechelen als ambtenaar een *unicum* was; een figuur, met wien de doeltreffende bestrijding van den smokkelhandel bij het toenmalige opiumpacht-stelsel stond of viel. Zoo werd hij door diens opvolger, den G. G. Pijnacker Hordijk, die hem dadelijk van den aanvang (Oct. 1888) minder genegen was, in 't jaar daarna toch benoemd tot „Hoofdinspecteur voor de opiumaangelegenheden”; wat hij ruim drie jaar zou wezen.

Bij het toenmalige opiumpacht-stelsel . . . hier rijst het probleem, waarvoor Te Mechelen te weinig inzicht heeft getoond; en rijst daarnaast die andere figuur, de superieure W. P. Groeneveldt, te voren Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, sinds midden '89 Lid in den Raad van Indië; die met zijn doorzicht begreep dat de Gouvernements-opiumregie zou en moest komen, en de heele Gouvernements-opiumpacht met al haar Chineesche opiumpachters zou worden weggevaagd. Het is het tekort in vooruitziend begripen van Te Mechelen geweest, deels ook, door zijn hartstochtelijken aard, het niet *willen* begripen, wat tot zijn nederlaag moest leiden tegenover de moderne, zoo door en door gezonde, denkbeelden omtrent opium-regie, voorgestaan door een zoo klaren, fijnen, kundigen kop als Groeneveldt; die óók de Chineezenkende, nog héél wat beter dan Te Mechelen, ondanks diens tikje Chineesch bloed!

Toen Groeneveldt in eind 1890 kwam met zijn (geheim) „Rapport over het opium-monopolie in Fransch Indo-China in verband met de vraag in hoever beheer in régie van dat middel voor Nederlandsch-Indië wenschelijk is, uitgebracht in voldoening aan Art. 1 van het Gouv.-Besluit van 21

Jan. 1890 No. 1”, toen werd de doodsklok bij voorbaat geluid over het door Daendels ingevoerde stelsel van Gouvernements-opiumverpachting. Met 1 Jan. 1904 zou 't van heel Java zijn verdwenen.

Het is de fout, de groote geestelijke fout van Te Mechelen geweest dit niet te hebben doorzien; en de fout van zijn hardnekkigheid en fel temperament, om, toen besloten stond te worden de eerste proef te nemen met de nieuwe régie op een afgesloten deel van Java, het eiland Madoera, den brui er van te geven en een tweejarig verlof aan te vragen naar Europa, „wegens ziekte”. Gouverneur-Generaal Pijnacker Hordijk was hierover zóó verstoord, dat hij hem uit 's lands dienst wilde ontslaan . . .

In April 1893 kreeg Te Mechelen dan toch zijn verlofs-besluit, vertrok uit Indië, en werd op verzoek vier jaar later eervol uit 's lands dienst ontslagen. Na lang zwerven in Duitschland, in hoofdzaak voor zijn jachthartstocht, en tusschentijds zoowaar optreden als „prospecteur” naar goud in Zuid-Sumatra voor Bataviasche firma's, keerde hij in 1906 voorgoed naar Java terug; waarna ik hem nimmer meer heb ontmoet.

In mijn herinnering staat Te Mechelen's beeld gegrift als een bekoorlijk stuk van Java's voorbijgane, nooit terugkeerende periode. De kentering van het leven der inlanders die omtrent 1890 begon, de evolutie die sedert 1910 haar beslag heeft gekregen, gingen aan hem, den romantischen Indo, en ouderwetschen Javanicus, voorbij als iets dat alleen schouderophalen waard was. Met de analoge gevoelens, die de inwendige verandering der Preangerlanden bij hem had gewekt toen hij van 1872—74 er diende, vroeg hij zich voor de moderne Javanen, de *kaodem moeda*, af: ja, wel anders, — maar gelukkiger?

De *wajang*, dat echt-Javaansch gewrocht van in eigen geest gegroeide fantasie, verdwijnend uit het volksbesef; op smadelijke wijze overwonnen door het vulgair-technische van den Europeeschen bioscoop, de „levende beelden” (*gambar hidoep*),

zoals de inlanders in hun naïve verdwazing dit kermis-gedoe der Westersche beschaafdheid in den aanvang dadelijk doopten. De Javaansche *hormat*, zwaargeurende Oostersche bloem van eigen bodem, maar bloem dan ook van geur als *kěnanga* en van grillig-strakke vormen als een orchidee, ontluisterd meer en meer door een gemoedsverandering die in veel opzichten gemoedsverruwing was. De stille poëzie van de Javaansche desa, de weemoedige nachtklank der gamelan, aangetast en verstoord door rumoer uit het Westen in Oostersche hersenen overgezaaid; meestal slechts overgewaaid . . . Hij voelde *niets* voordatgroeiproces van „inlander” tot Indonesiër, waarvan hij het geestesverlies maar al te diep besefte, de geesteswinst betwijfelde, de onafwendbare noodzaak van óók *dit* natuurproces niet vatten kon noch vatten wou.

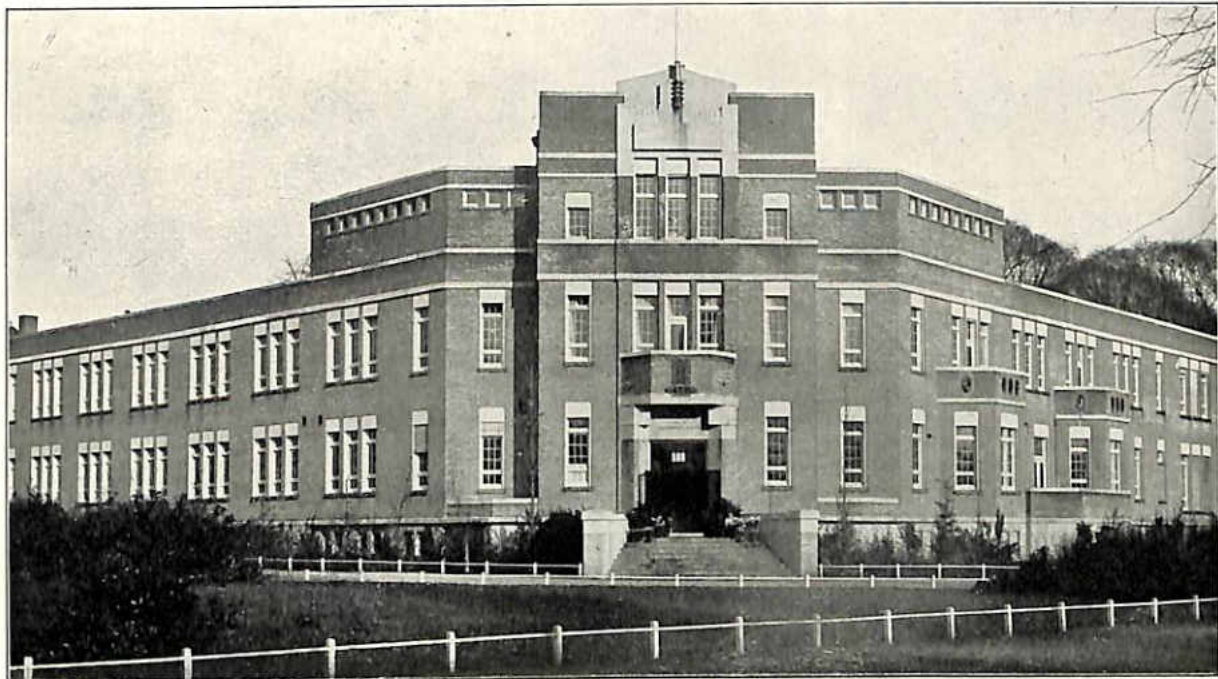
Van het Java tusschen 1860 en 1890 was hij een representant uit duizenden. Voor wie hem gekend hebben, zooals ik hem heb gekend, met zijn groote persoonlijke bekoorlijkheden en zijn zoo vergeeflijke menselijke fouten, was hij een verkwikkende, tintelende verschijning; een, bij wien men dat zeldzame gevoel kreeg den prikkelenden geur in te ademen der wijde Javaansche boschvelden, en het geheimzinnig ritselen te hooren van neervallende djati-blaren.

Het verklaart ook, wáárdoor hij bij hen die toenmaals op Java genoeg geopend waren van gemoed om dezen wilden jager te verstaan, gevoelens wakker riep, die in innigheid tot liefde naderden.

Den Haag, Dec. 1917.

Afb. 1. Het nieuwe „Laboratorium voor Gezondheidsleer” en „Instituut voor Tropische Hygiëne” te Amsterdam.

BIJ DE OPENING VAN HET INSTITUUT VOOR TROPISCHE HYGIËNE TE AMSTERDAM.

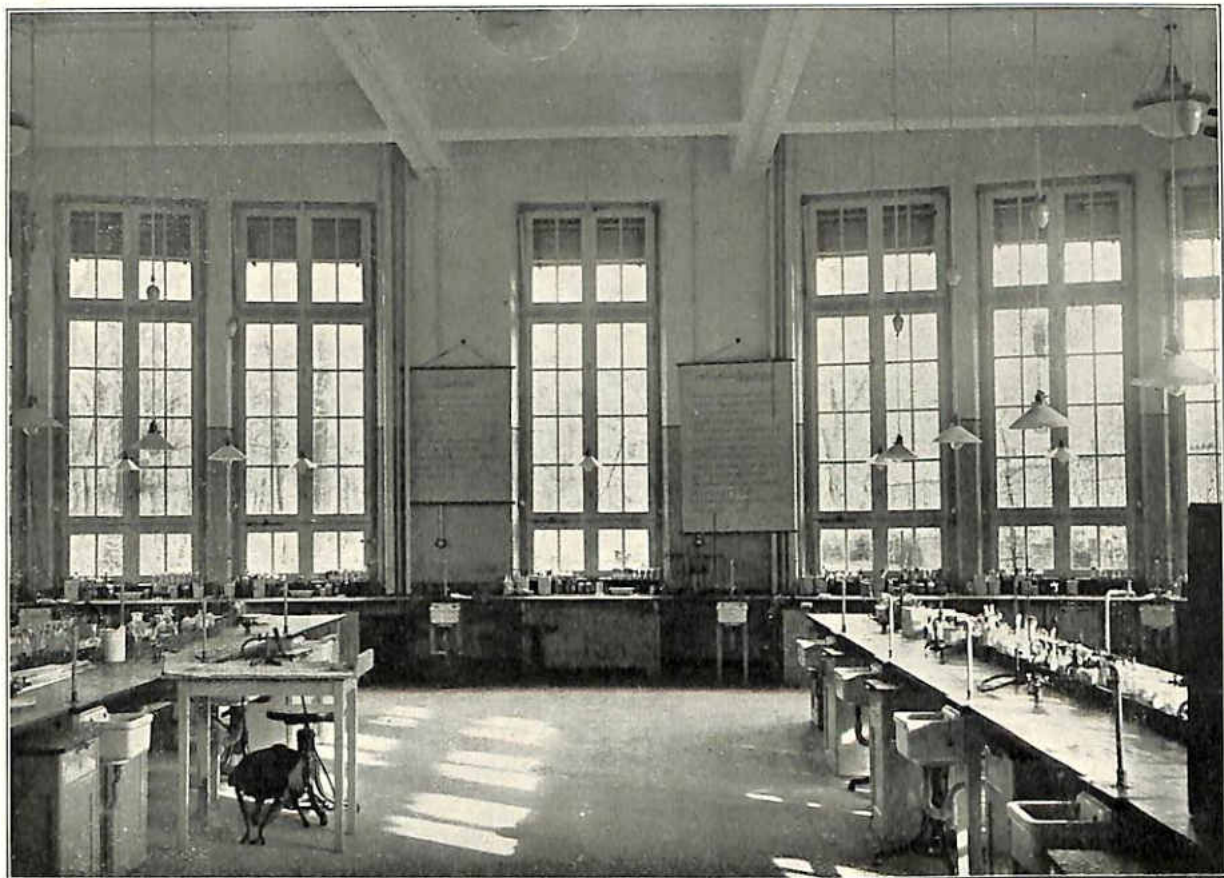
Nu in de vorige maand het nieuwe „Laboratorium voor Gezondheidsleer” hier ter stede officieel is geopend, mag dunkt ons van deze gebeurtenis in dit tijdschrift niet langer worden gezwegen. Immers al is het nieuwe instituut in het Oosterpark in de eerste plaats bestemd voor het onderwijs in de algemeene gezondheidsleer, zooals dit reeds lang in een andere verouderde inrichting aan de Amsterdamse Universiteit werd onderwezen, er is tevens in dit, uit een architectonisch oogpunt weinig aantrekkelijk gebouw, een afzonderlijke en belangrijke plaats afgestaan voor de beoefening van dat onderdeel dier wetenschap, dat uit een koloniaal oogpunt van buitengewoon veel belang is, n.l. dat der tropische hygiëne.

Indien we in dit verband van een „onderdeel” spreken, dan is dit eigenlijk alleen maar historisch juist; in werkelijkheid bestaat deze verhouding al

lang niet meer; de jaren dat de gezondheidsleer der warme landen, te weinig beteekende om het recht te hebben een zelfstandige positie in te nemen, liggen reeds ver achter ons; al geruimen tijd geleden is deze jonge loot der wetenschap gaan uitgroeien en in betrekkelijk korten tijd heeft zij zich een krachtig eigen bestaan verzekerd.

Het ligt voor de hand te meenen, dat een land als het onze, dat zijn belangrijkheid voor een groot deel aan zijn onvolprezen koloniën dankt, een belangrijk aandeel zou hebben gehad aan de internationale ontwikkeling van de tropische geneeskunde en van de tropische hygiëne; dat het bijv. een der eerste zou geweest zijn waar een instituut voor de bestudeering van deze wetenschappelijk en practisch zoo belangrijke aangelegenheden zou zijn gesticht. Het tegendeel is echter waar; terwijl in bijna alle andere koloniale landen — ook die in dit opzicht veel minder beteekenen dan Nederland — van regeeringswege dergelijke inrichtingen werden gesticht, bleef ons land daarvan verstoken en de latere geschiedschrijver van deze ma-

Afb. 2.

Het z.g. „Groote cursus lokaal”, waarin hoofdzakelijk het praktische onderwijs wordt gegeven.

terie zal zeker niet zonder eenige gerechtvaardigde verontwaardiging gewag maken van het feit, dat het tot 1915 heeft geduurd, eer er hier te lande behoorlijk onderwijs in de gezondheidsleer der tropen werd gegeven, en tot 1917 alvorens deze wetenschap een behoorlijke huisvesting kreeg.

En zonder het particulier initiatief zou deze inrichting er nog niet zijn! Hulde aan de mannen van het Koloniaal Instituut, die tot stand brachten wat onze opeenvolgende koloniale regeeringen hebben verzuimd!

We mogen echter dit laatste niet neerschrijven, zonder daarbij de redenen te vermelden, die de regeering er toe brachten de stichting van een Instituut voor tropische hygiëne hier te lande uit te stellen. Voornamelijk was dit de overweging, dat we reeds op Java in het z.g. „Geneeskundig Labo-

ratorium” te Weltevreden een analoge inrichting bezaten, waar tropisch-hygiënische vraagstukken en tropische ziekten bestudeerd werden en waar cursussen gegeven werden ter vorming van tropenartsen. Men meende — en dat is ook door anderen herhaaldelijk betoogd — dat een dergelijke inrichting juist in Indië en niet in het moederland thuis behoorde en inderdaad is deze redeneering, waar het alleen geldt de zuiver wetenschappelijke bestudeering van tropische hygiëne en tropische ziekten, voor een groot deel juist. Als zoodanig, als wetenschappelijk instituut heeft het Geneeskundig Laboratorium te Weltevreden dan ook een grooten en welverdienden naam, maar als inrichting waar de artsen, die in Indië de praktijk gaan uitoefenen, de onmisbare vóór-opleiding kunnen krijgen, deugde ze niet en wel juist omdat ze te Ba-

Afb 3.

Bibliotheek. Instituut voor Tropische Hygiëne.

tavia en niet in het moederland gevestigd was. De ondervinding van vele jaren heeft deze opvatting trouwens bevestigd. Welke uitnemende mannen ook aan het hoofd van deze inrichting stonden, aan welke bekwame handen het leeraarschap ook was toevertrouwd, dit kon niet beletten dat het aantal leerlingen gering bleef. Behalve een deel van de nieuw aangestelde officieren van gezondheid, die daartoe verplicht konden worden, namen van de overige in Indië aankomende artsen, slechts zeer enkele aan de cursussen deel; de meeste lieten de inrichting te Weltevreden links liggen.

Het zou ons te ver voeren, de oorzaken hiervan alle na te gaan; hoofdzakelijk zijn het redenen van socialen, niet van medischen aard. Voor den jongen arts, die zich in Oost-Indië zal gaan vestigen,

zijn er te veel bezwaren aan verbonden om zijn Indische loopbaan te beginnen met een gedwongen verblijf van minstens drie maanden te Batavia. Wel wil hij zijn ontbrekende kennis aanvullen, vóór hij naar het land zijner toekomst gaat, en vele dezer jonge artsen, gingen dan ook, bij gebrek aan een gelegenheid hier te lande, naar Bordeaux, Londen, Hamburg of een der andere buitenlandse inrichtingen om daar cursussen te volgen. Hetzelfde bezwaar geldt in nog sterker mate voor de verlofgangers onder de medici; hoe gaarne deze ook hun verloftijd willen gebruiken om zich op de hoogte te stellen van den vooruitgang der tropische geneeskunde — een vooruitgang, die in de laatste 25 jaar door bijna geen ander deel der medische wetenschap wordt geëvenaard — ze zullen er toch niet licht toe te brengen zijn om na

jaren lange afwezigheid uit het moederland, daarvoor hun verblijf in Indië te verlengen.

Op deze wijze heeft de overigens wetenschappelijk zoo hoogstaande inrichting te Weltevreden, niet kunnen verhinderen, dat de meeste artsen, die in onze tropen de praktijk gingen uitoefenen, geen tropenartsen waren, een toestand die al meer en meer onhoudbaar werd en die, naar we hopen en naar we kunnen verwachten, door de stichting van de medische afdeling van het Koloniaal Instituut een einde zal nemen.

We zeiden boven reeds, dat het nieuwe gebouw, waarin dus zowel de algemeene gezondheidsleer als de tropische hygiëne gedoceerd en bestudeerd zullen worden, uiterlijk weinig aantrekkelijk heeft; daarentegen is aan den inwendigen bouw en de inrichting de grootst mogelijke zorg besteed.

De beide afdelingen, de eerste onder prof. Saltet, de tweede onder prof. van Loghem, zijn in hoofdzaak wel gescheiden, zoodat elk over een groot gedeelte van een der beide vleugels kan beschikken, maar daarentegen is van de samenvoeging der beide zoo nauw verwante vakken gebruik gemaakt om verschillende lokalen voor gemeenschappelijk doel te bestemmen. Het is duidelijk, dat dit niet alleen een zeer belangrijke besparing van kosten en ruimte met zich bracht, maar dat bovendien daardoor deze lokalen zelf zooveel beter en vollediger ingericht konden worden.

Van deze noemen wij o.a. de groote hoorzaal, waarin circa 150 personen kunnen plaats vinden; de wel kleine maar zeer practisch en smaakvol ingerichte bibliotheek en leeszaal; de museumruim-

ten, maar vooral het z.g. groote cursuslokaal, dat voor 50 laboranten bestemd, door zijn praktische inrichting, zijn ruimte, zijn lichttoevoer en andere eigenschappen met de beste van soortgelijke inrichtingen in het buitenland kan wedijveren.

Het is dan ook begrijpelijk, dat op 12 November j.l., toen dit nieuwe gebouw officieel in gebruik werd genomen, tal van autoriteiten en belangstellenden waren opgegaan om deze plechtigheid bij te wonen en dat de toen uitgesproken openingsrede, zoowel van de beide hoogleeraren als van den burgemeester van Amsterdam en den voorzitter van het Koloniaal Instituut uitingen waren van vreugde en dankbaarheid.

Gold de plechtigheid uit den aard der zaak in de eerste plaats het nieuwe laboratorium voor de algemeene gezondheidsleer, voor hen, die de welvaart onzer koloniën, of liever van de bewoners van dat schoone eilandenrijk ter harte gaat, ligt het zwaartepunt in het tot stand komen van een inrichting, waarin de studie der tropische hygiëne met zijn uitgebreide bacteriologische en protozoologische onderzoekingen een waardige huisvesting heeft gevonden en waarin de vóóropleiding, die voor *ieder* arts, die naar Oost- of West-Indië gaat, onmisbaar is, zoo goed en zoo uitgebreid mogelijk kan plaats hebben.

En dat dit onderwijs aan goede handen is toevertrouwd, daarvoor staan de namen van prof. Van Loghem, dr. Kuenen en dr. Swellengrebel, die aan deze inrichting verbonden zijn, ons borg.

C. H. L. BAELDE.

Amsterdam, Dec. 1917.

DE SLINDRÔ- EN PÉLOG-TOONLAD- DERS OP DE VIOOL EN VIOLONCEL UITGEZET, EN HET DAARAAN BEANT- WOORDENDE MUZIEKSCHRIFT

door SOORJO POETRO.

Wanneer in den vervolge van *pélog* zonder meer gesproken wordt, dan is hiermee bedoeld de zeventonige *lagoe*, welke veel overeenkomst heeft met de Europeesche majeure-toonladder, t.w. de onderlinge plaatsing van de z.g. halve tonen e-f en b-c¹ in de zeventonige gamma vindt een merkwaardige overeenkomst met die van de kleine intervallen *penoenggôl-goeloe* en *limo-nem* in de zeventonige *lagoe*.¹⁾

De *pélog hageng* is m.i. die zeventonige *lagoe*, waarbij de toon *goeloe* zooveel hoger is opgeschoven, dat de afstand *goeloe-dodo* ongeveer gelijk staat met fis-g. Het een en ander is op de instrumenten van 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden waar te nemen.

De vijftonige *slindrô*- en de zeventonige *pélog*-toonladder hebben nevens de octaaf een interval van een *vergrootte quint* met elkander gemeen. Een vergrootte of verkleinde quint noem ik die toonsverhouding, welke weinig van de zuivere quint verschilt, zooveel als dat er bij het gelijktij-

¹⁾ Volgens Jogjasch-Solosche opgaven is de toonsnaamgeving bij de *pélog* als volgt :

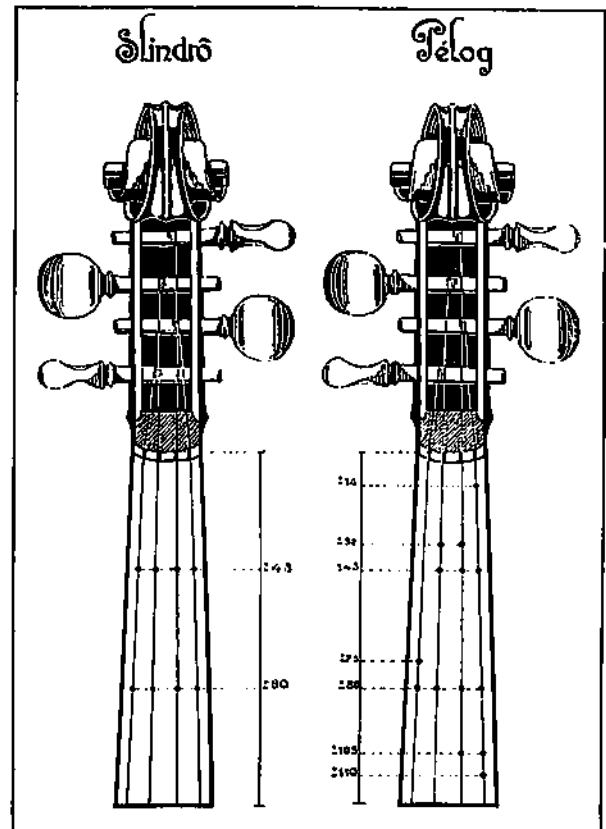
bem
penoenggôl { , goeloe, dodo } . pélog, limo, nem, barang,
(manis) { , tengah

Bij de heerschende onbekendheid, in hoeverre deze toonsnaamgeving verband houdt met de wezenlijke toontheorie schijnt het mij wenschelijk toe de Javaansche tonen met de eerste vijf letters van het Javaansche alphabeth en afleidingen er van te benoemen.

dig aanstrijken van de twee quintvormende snaren *toonzwevingen* optreden. In het geval dus van een vergrootte quint is de toontrap grooter dan die bij de quintconsonant of reine quint.

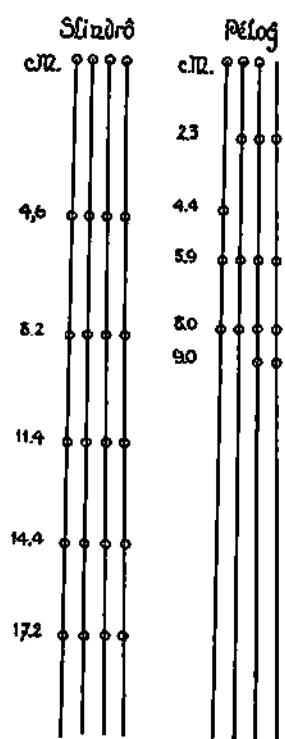
In dergelijke vergrootte quinten nu moeten de viool en violoncel worden gestemd, terwijl daarbij uitgegaan wordt van een toon, die voor de viool tusschen de as¹ en a¹ (één-gestreept) en voor de violoncel tusschen de as en a gelegen is.

Het is mijn bedoeling om voor de tot dusver van elkaar gescheiden *slindrô*- en *pélog*-melodiën een gemeenschappelijke stemming vast te stellen.

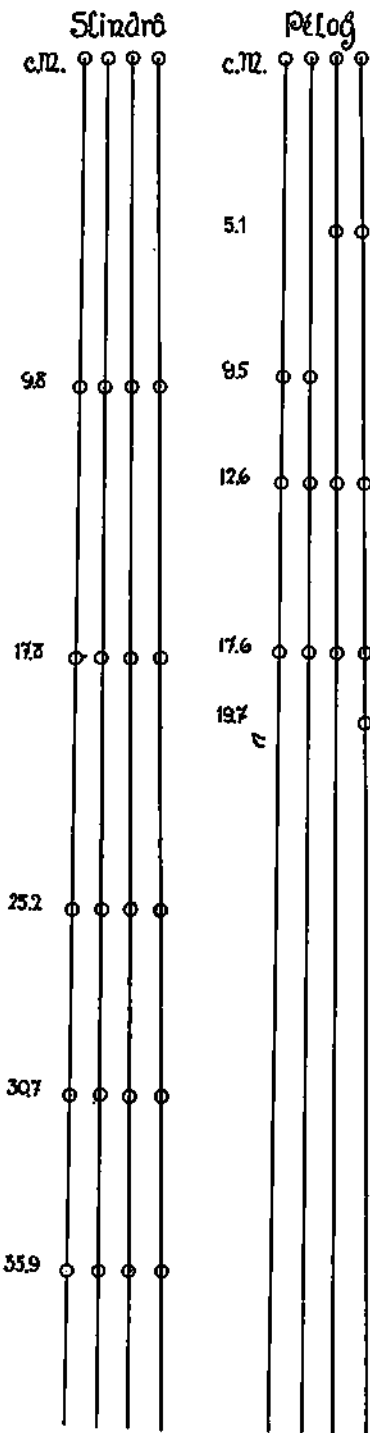
Afb. 1.

De javanische toontrappen op de viool uitgezet. De getallen moeten als benaderingswaarden beschouwd worden.

Afb. 1a.

De javanische toontrappen op de violoncel uitgezet.

Afb. 2.

Afbeelding 1, 1a en 2 geven de *slindrô*- en *pélog*-toontrappen op de viool en violoncel weer.

De getallen moeten beschouwd worden als benaderingswaarden dier toontrappen.

De vingerzetting is zoodanig, dat de aangeduide plaatsen der tonende bovenraakpunten aan de toppen der vingers vormen, iets dergelijks als bij het bespelen van gitaar en mandoline.

In de afbeelding voor de *slindrô*-toontrappen ziet men duidelijk de *symmetrische en geleidelijke afneming in grootte der toontrappen voor de vingerzetting*. In een ander muziekartikel is uiteengezet, dat de intervallen bij de *slindrô loegoe* of normale *slindrô* van toon tot toon onderling aanelekaar gelijk zijn. Deze gelijkheid nu vormt het uitgangspunt van het in te voeren muziekschrift.

Het was aanvankelijk mijn plan om zoowel voor instrumentale als vocale muziek een soort octa-

vensysteem in het muziekschrift toe te passen met gebruikmaking van Javaansche initialen inplaats van noten. Bij de transponeering van den eene in den anderen toonaard of in het algemeen bijgebruik van verschillende toonaarden heb ik met dit systeem dusdanige moeilijkheden ondervonden, dat ik het uitsluitend voor den zang heb moeten bezigen, gelijk met het bestaande Europeesche cijferschrift voor den zang het geval is.

Ik maak nu voor de eventueele orkestpartituur gebruik van het z.g. Guidonische notenschrift met den vierlijnigen notenbalk. De noten worden op en tusschen de lijnen geplaatst.

1.

Het Guidonische notenschrift met verandering der in rood en grotz gekleurde lijnen door zwarte.

2.

De toepassing van het schrift voor de vijftonige en de zeventonige toonladder.

Slindrô: barang, goeloe, do, limo, nem, barang.

Pélog: benz, goeloe, do, pélog, limo, nem, barang, benz.

3.

Een variant van de zeventonige pélog-toonladder.

Pélog hang:

Afb. 3.

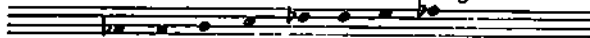
Muziekschrift als dit is in zekeren zin te beschouwen als een graphische voorstelling der melodie. Elk verschil van een „normale” *slindrô*-toon wordt dan ook hier weergegeven met een hoogte-verschil gelijk aan de verticale afstand tusschen een lijn van de notenbalk en het direct daarboven- of ondergelegen interlineaire punt.

Deze graphische juistheid gaat voor de normale *slindrô* (loegoe) op, maar zoodra men, zooals bij de *pélog*, met halve-toons-verschillen te doen heeft, dan moet men van verhoogings- en verlagings- teekens gebruik maken.

Gemakshalve, ook voor den lezer, voer ik als zoodanig de kruis- en molteekens in.

1.

een willekeurige toonaard uit het pélog-stelsel.

2.

De waarde van eenige noten.

De onderstaande noten

verschillen opzichvolgend ongeveer een derde slindrô-toon van elkander.

Afb. 4

In overeenstemming met twee Jogjasche *sarons* in 's Rijks Ethnographisch Museum noteer ik als in afb. 3. Sub. 2 en 3, terwijl voor *pélog hageng* (op de groote gamelan in bedoeld museum) afb. 3. sub 4 geldt.

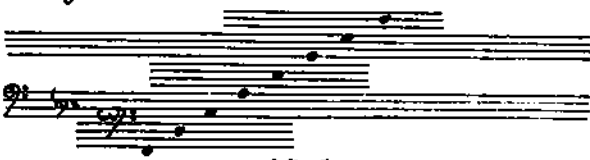
Met deze gegevens kan men voor zichzelf zooveel toonaarden vormen als mogelijk is, b.v. afb. 4. sub 1.

Een notenbalk moet beschouwd worden als een onderdeel van het lijnenveld, waarop men de melodie graphisch voorstelt. Licht men uit dat lijnenveld om praktische doeleinden een bepaalde notenbalk, dan is men genoodzaakt met een muzieksleutelaante geven welke plaats de beschouwde notenbalk ten opzichte van een bepaald punt in het lijnenveld oorspronkelijk had.

Voor de zeven octaven of *gembyangan* die de Javaansche muziek in haar naaste toekomstige ontwikkeling noodig zal hebben wordt een lijnenveld van 19 lijnen en iets meer vereischt. Afb. 5.

Voor de duidelijkheid heb ik de lijnen in onderstaande afbeelding niet alle doorgetrokken.

Het lijnenveld voor de zeven *gembyangan*s of octaven, en de plaats van de muzieksleutels in dat lijnenveld.

Afb. 5.

De sleutels voor viool- altviool- en violoncel-partijen zijn achtereenvolgens van hoog tot laag aangegeven.

Rarjwo Sarjo.

Slindrô patet songo

Van kleine Makers, uit oude en nieuwe motieven, door Soorjo Poetro

Andante.

Bono - Sworo

1. Sis-ro pro sa-myo lan-genz nong djo-

Viook. *mf.*

bo. Pa--dang boe---lan ri-se-deng-i-ro pôr-no-mo, kî--

f. *dim.* *amabile*

koe jô--gyo ma-ring-gar ing-gar-ring dri-jo.

rit. *rit.* *Allegro.*

2. Dja-moer-ran gé-gé tok! dja-môr ko

mf.

affrettando *rallentando* *andante*

po, gé-gé tok dja-môr ga-gèk, be-gi-gèk tak dja-môr ko-po? dja-môr bem-

sf.

Allegretto

prit. 3. Prit pe-king, prit pe-king piiz-cok-a-moe ga-gang ga-
 mf. f.

ning, jo ka-tang Sô-ko-Bô-mo, Sô-ko-Bô-mo, ha-ngi-gel poe-tra-ning no-
 scherzando

1. rallent. 2. rallent.
 to, sem-prat sem-prit djo-ro-lô-ko. to, sem-prat sem-prit djo-ro-lô-ko
 crescendo diminuendo

Vertaling: 1.

Komt makers, laat ons buiten spelen!
 De lichtende maan, die op haar volst is,
 is juist geschikt om elk gemoed recht
 blijde te maken.

3.

Klein vogelke, klein vogelke!
 Tot rustpunt voor uw lichaam
 zoekt ge de dorre twijgjes op.
 O broeder Sôko-Bômo, Sôko-Bômo,
 met pronk en zvier zoekt ge
 des vorsters dochter te behagen.
 Met liefelijk gekneek tracht ge
 't vrouwtje door u te winnen.

Terabông italia dijnarwar djami:

Arwante, sabar, sarèh, boten
 ketambanzen penabôhîpôn.

Allegro, rikat, goepôk, seseç, semoe plajon.

2.

Joe, vlug een spelletje!
 Een lust voor hart en ziel.
 Ja ja, ik doe mee; wat doent
 've? „Djamôr kempit!”

Allegretto, loenzampak radî rikat.
 Amabile, roemesep.

Rallentando, soemoerôd, soedo
 Ritardando, goe pôhîpôn.
 Scherzando, semoe ge goedjerç-
 an.

Crescendo, < sojo sôro.
 Diminuendo, > soedo sôro.
 Mezzo forte, mf. madyo sôro,
 sôro cêkappan

Sforzando, sf. sôro sa wetawis.
 Affrettando, sojo goepôk, semoe
 njerdal.

Het praktische gebruik van die muzieksleutels komt op het volgende neer: (Afb. 6).

Benoemen wij nu de toon *limo* met de letter *ko*, dan zal volgens het Javaansche alphabet de *barang* overeenkomen met de letter *no* en de *doḍo* met de letter *ro*.

De afgeleide toonsnamen n.l. ten behoeve van verhoogde en verlaagde tonen resp. door kruis en mol zijn:

hī, nī, cī, rī, kī en *ha, na, ca, ra, ka*.

zoodat de *pélog*-toonladder er o.m. als volgt uitziet: (Afb. 7).

Om de tonen van octaaf tot octaaf van elkander te onderscheiden worde aan hunne namen één der volgende termen toegevoegd:

mandra, gedé, madyo, tjilik, tara, koetôt mang-

Het praktische gebruik der muzieksleutels.

Kanzing *limo*
of *limo*-sleutel:

Kanzing *barang*
of *barang*-sleutel:

Kanzing *doḍo*
of *doḍo*-sleutel:

Afb. 6.

gōng, hemprit gantil, tikôs piti, welke eerste vijf achtereenvolgens beteekenen: diep, groot, middelmatig, klein, hoog, de twee volgende zijn vogelnamen en de laatste de naam van een kleine muissoort. De volgorde van deze dieren staat in verband met de hoogte hunner geluiden.

De keuze van een toon als eerste in elk der opeenvolgende octaven of *gembyangans*¹⁾ hangt min of

¹⁾ Het interval (1 : 2) of octaaf moet worden vertaald met *gembyangan*, terwijl toonladder tevens toonsoort overeenkomt met *lagoe*.

meer samen met de vraag of die toon als grondtoon kan beschouwd worden.

Het komt mij voor, dat in de melodische tooncombinatie der Javaansche muziek *limo* en *nem* voor den voorrang van grondtoon in aanmerking komen.

Tot dusver is het gebruikelijk den toon *nem* als eerste van de *lagoe* te noemen en in afdalenden zin achtereenvolgens de overige tonen te nummeren, zoodat de toon *limo* nummer 2 in de reeks wordt. Het is echter wenschelijk om in verband met de algemeene muziektheorie in dit geval in opgaanden zin te tellen.

Het toongebied wordt voorgesteld in (Afb. 5).

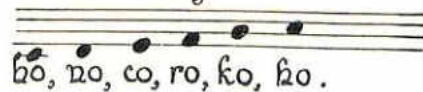
De ruimte tusschen *ho mandra* en *ho gedé* heet de *gembyangan mandra* enz.

Met deze elementaire kennis zal het belanghebenden mogelijk zijn om beter dan tot dusver over Javaansche muzikleer van gedachten te wisselen. En heeft men zich eenmaal de Javaansche intervallen eigen gemaakt, dan zullen de te geven compositie's en noteeringen van bestaande toonstukken van lieverlede voor een ieder toegankelijk zijn. Tot slot een proeve van notatie.

Woorden en melodie zijn deels geput uit eigen herinnering, deels uit een boekje over Javaansche liedekens, welke als begeleiding dienen van kinderspelletjes. Dit boek is getiteld *Rarjwo Sarjo*, (van kleine helpers) en is bewerkt en toegelicht door Pangeran Ario Koesoemo Diningrat en uitgegeven door het publiciteitsbureau *Widya poestaka*.

Een nieuwe benaming der tonen.

Sindrô:

Pélog:

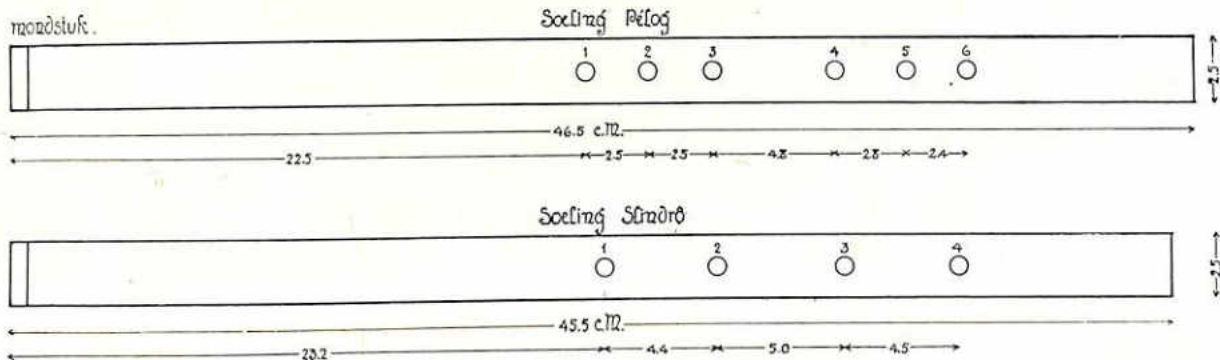

Pélog kageng:

Afb. 7.

Afb. 8

DE SOELING OF JAVAANSCH FLUIT. De Soeling is vervaardigd uit een kleine bamboesoort. De bamboe-stengel bestaat uit geledingen en tusschenschotten en heeft een min of meer zuivere cirkelvormige doorsnede.

De Soeling nu telt één gelid + één tusschenschot. Aan het eene einde is de Soeling open, aan het andere dicht. Waar het dwarsschot zich bevindt is de bamboebuis zoodanig schuins afgesneden, dat er een kleine opening van ongeveer 6 m.M. lengte in de zijwand ontstaat. Om het dwarsschot is een platte ring van bamboe bevestigd. Op die wijze ontstaat de spleet aan het mondstuk van de fluit; door deze spleet en opening is men in staat met blazen de luchtkolom in de buis te doen trillen.

Bovenstaande afbeelding geeft schematisch een paar soelings weer, in 's Rijks Ethnographisch museum te Leiden aanwezig; zij zijn eengeschenk van den heer Ko Mo An te Jogjakarta.

Deze twee soelings hebben practisch gesproken gelijke doorsnede, maar zij verschillen van elkander in totale lengte.

De eerste telt 6 galmopeningen, de tweede telt er 4.

De eerste kan de zeventonige en de tweede de vijftonige gamma voortbrengen, welke achtereen-

volgens met de namen pélog en slindrô betiteld zijn.

Aangezien nu de soeling pélog bij een blijvende bedekking van de galmgaten 2 en 5 de vijftonige slindrô-gamma kan voortbrengen, ligt het voor de hand om te veronderstellen, dat de zeventonige pélog met de ontwikkeling van de soeling voortgekomen is uit de vijftonige slindrô-gamma.

Het komt mij dan ook voor, dat, indien deze twee soelings nevens gelijke doorsnede ook gelijke totale lengten hadden, de plaatsen van de galmgaten niet zoo uiteenlopend zouden zijn als thans het geval is.

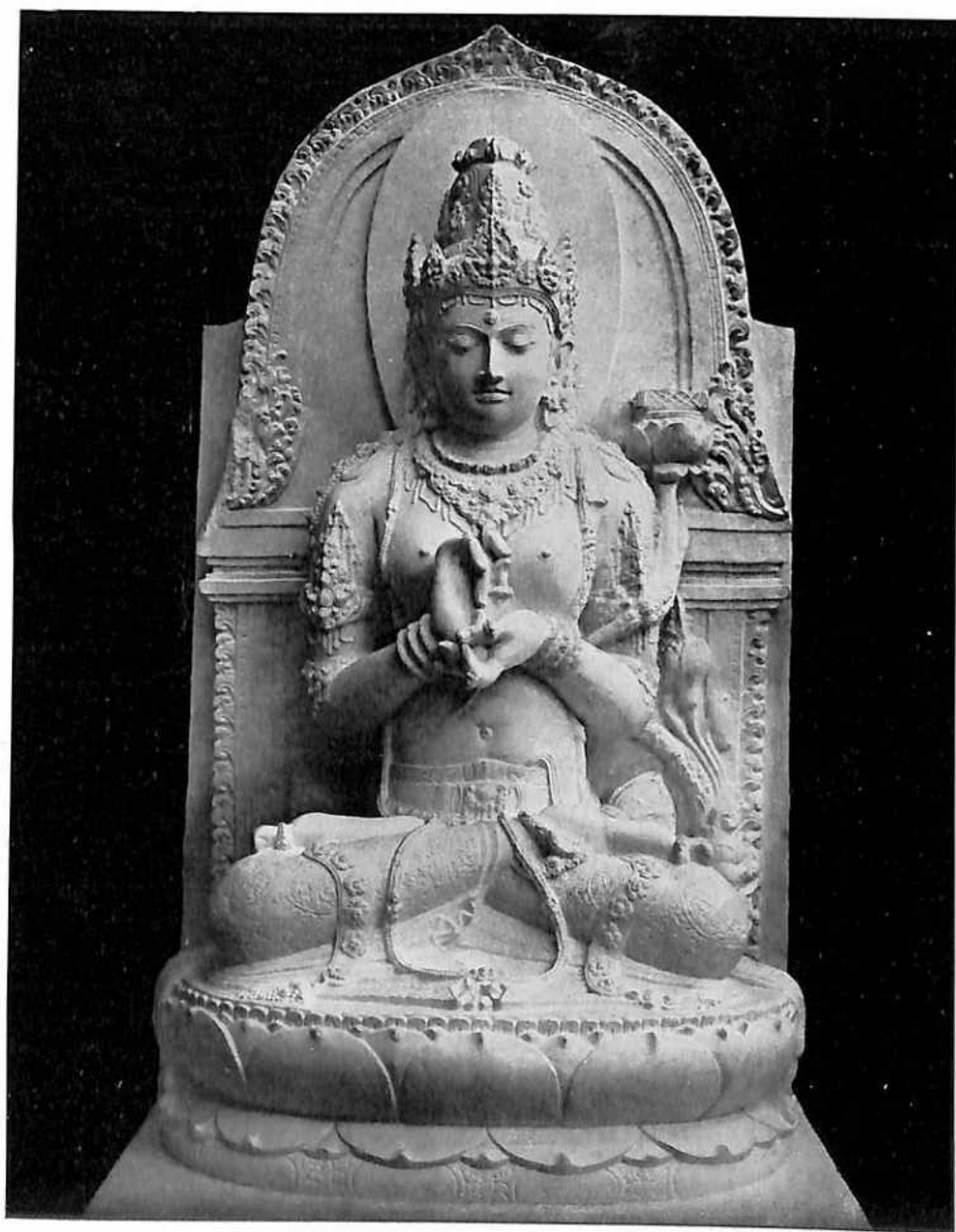
Immers de onderlinge afstand der galmgaten o.a. staat ten behoeve van de voortbrenging van bepaalde tonen in nauw verband met de totale lengte van de luchtkolom in de buis.

Blaast men op deze twee soelings met openlating van alle galmgaten en dan achtereenvolgens met bedekking van 1, 1 en 2 enz. telkens met bedekking van één galmgat meer, dan verkrijgt men in het eerste geval de pélog-gamma, in het tweede geval de slindrô-gamma, beide in afdalenden zin.

Den Haag—Amsterdam.

1916—1917.

DE PRADJNAPARAMITA. ¹⁾

Men weet dat toen dit beeld in Parijs tentoongesteld was, alle kunstkennenden in extase geraakten over dit werk. Een ieder, die het beeld ziet, moet onder den indruk van de groote schoonheid er van komen, want als alle groote kunstwerken spreekt het direct tot de massa en geen beschrijving zal ooit aan de waarde van dit oeuvre recht doen, een hopeloos beginnen dus. Iets anders echter is het onze gevoelens te analyseeren, en de oorzaken op te sporen, die tot die bijzondere indrukken aanleiding gaven. Beschouwt men het beeld, dan ziet men dra in, dat het hoofdmoment van de ontroering, die het ons schenkt, gelegen is in de belijning van haar mond. Die zachte glimlach namelijk alleen is het, die dit beeld tot een der grootste meesterwerken der plastiek maakt. Een glimlach, eenvoudig en grootsch. En een andere glimlach in kunst weergegeven dringt zich aan ons op, de alombekende lach van de *Joconda* van den grooten alzijdigen Leonardo. Onwillekeurig gaan we vergelijken, onze indrukken en de kunstwerken, en werkelijk de hoogste rang blijft aan het Javaansche beeld. Want wat wil die glimlach? Het is de zalige lach van een vrouw, die zich zelve bewust wordt; van eene, die de liefde leert kennen; het raadselachtigste oogenblik van het vrouwenleven, dat oogenblik, waarop het sfinx-achtige van de vrouw wel het treffendst zich openbaart aan ons mannen, en misschien ook aan andere vrouwen. Ik geloof, dat wij al-

¹⁾ Het beeld werd door den Heer D. Monnereau, assistent-resident van Malang in 1819 gezonden naar Prof. C. Reinwardt die het aan het Rijks-Museum van Oudheden te Leiden ten geschenke gaf, tegelijk met een plaatselijke legende omtrent dat beeld, welke gepubliceerd is in Bijdragen Koninklijk Instituut voor Taal-, Land en Volkenkunde van Ned. Indië, 6e reeks deel VIII.

len dit wel in ons leven hebben leeren kennen. Maar hoeveel hooger en juister is het Oosten hier dan het Westen. Bij Leonardo eene die dit al kent en weet, met een weinig perversiteit, bij het Indische beeld eene edele, zuivere, reine gewaarwording; bij den Italiaan eene die de wereld aanblijkt, bij den Javaan eene die in zich zelf schouwt. Hoeveel psychologisch-juister is het laatste. Waarlijk men kan van het kunstwerk niet groot genoeg denken. Men weet dat het probleem, de gevoelens van de vrouw in de liefde, zij het dan meer erotisch getint, een voortdurend onderwerp van beschouwing voor de Indische bespiegelende wijsgeerigheid was, waarover men treffende bladzijden kan lezen in de *Kamasutra* en andere dergelijke werken. Zulke gedachten als hier den kunstenaar toegeschreven worden, zijn den Indischen geest dus niet vreemd. Maar hoeveel grootscher openbaart zich hier de Javaan dan alle deze bladzijden doen. Een in het Westen onbekend gebleven uiting der menschenlijke natuur wordt hier in alle zuiverheid voor oogen gesteld, en wel een uiting, die alle aandacht overwaard is. Is hier niet in steen gehouwen de onbewuste levenswil in Schopenhaueriaansch-Hartmannische zin —, die de menschheid met al hun kennen en kunnen voortstuwt naar het onbekende doel? Geen beeld ter aarde kan deze vrouwengestalte in psychologische diepte evenaren. Wat is zelfs de Grieksche plastiek met haar versteend en verkild vrouwenschoon? Het is zeer wel mogelijk dat dit beeldje het schoonste beeldhouwwerk der menschheid is. Dit is het wat wij onder de aandacht van anderen, meer bevoegden willen brengen, en waartoe wij deze regels geschreven hebben, die aan dit onderwerp lang niet genoeg recht laten wedervaren.

Dat anderen dit mogen doen is de wensch van
A. LAFEBER Jr.

Afb. 53.

Houten model voor een Balineesche gouden Krisgreep (Coll. Cochius).

DE VERVAARDIGING VAN KRISSEN.

(Vervolg.)

et maken van een opengewerkt lofwerk (*pâtrâ krawangan*) in het gevest geschiedt op dezelfde wijze als boven is vermeld; alleen wordt bij de bewerking van dit motief het lofwerk (*pâtrâ*) opengesneden.

Klaar zijnde met de geheele bewerking, wordt het gevest in olie in een goed gesloten ketel en deze weer in kokend water gekookt, zoogenaamd *ditim*, hetgeen als volgt wordt verricht.

Een gevest, dat uitgekookt moet worden, wordt eerst van het *brêmâra* (het handvat) afgenomen en aan den *boengkoel* of knop vastgebonden, om aan de dwarslatjes, die op de opening van den kleineren ketel, met olie er in, rusten, opgehangen en geheel getimd te worden. Het kooktoestel is een dubbele cilindervormige ketel met de opening bovenaan, en is gewoonlijk van blik gemaakt. Het bestaat aldus uit twee ketels, waarvan de grotere van negen duim hoogte en zes duim in middellijn, die half vol met water gevuld is, op het vuur wordt gezet. En den kleineren van acht duim hoogte en vijf duim in middellijn, waarin olie en die voorzien is van eenen naar buiten omgebogen rand, zet men in den grooteren ketel zoodat de naar buiten omgebogen rand op dien van den grooteren ketel rust, en de kleinere ketel met zijn bodem boven dien van den grooteren hangt, en het kokend water zich derhalve in de tusschenruimte bevindt om de olie te verwarmen.

De olie mag niet tot kokens toe verwarmd worden, teneinde het barsten van het gevest te voorkomen. Het koken wordt elken dag herhaald tot in tien dagen toe, zoodat het hout niet alleen bruin, doch gehard wordt.

Er zijn ook gevesten, die niet uitgekookt, doch gezalfd worden met zalf van gewreven *patjar*-bladeren, om het eene donkerroode of bruine kleur te geven, dan wel om het sawokleurig te maken. Hoe langer men het gevest zalft, des te donkerder kleur het krijgt.

Na tien dagen getimd of gezalfd te zijn, wordt het gevest weder aan het handvat (*brêmâra*) gezet, om met droge bloembladeren (*hangkoep*) van den *kěloewih* glanzig en gelijkmatig gewreven te worden, maar men zij voorzichtig, dat men de lijnen (*děring*) niet mede wrijve. Als het

glanzig is, wordt het voor de tweede maal glanziger gewreven met een schoon stuk katoenen lap. En zoo is men klaar met de vervaardiging en bereiding van het gevest. Nu volgt de wijze van het opzetten. Vóórdat het gevest aan den angel gezet wordt, wordt onder aan het gevest eene groef gemaakt, waarin de *hoewër* of gevestring door middel van het kromme mesje, het *pangof*, en met behulp van het kromme nog kleinere mesje (*wali*) naar den omtrek van den gevestring (*měndaq* of *hoewër*), die daaronder behoort, gezet te worden. Nu worden, om de groef te maken, de omtrek van den gevestring en die van den knop van het gevest (de *boengkoel*) met den passer nauwkeurig afgemeten, om de juiste plaats te bepalen, waar de *pangoekir* (gevestenmaker) den knop gelijkmatig zal afsnijden en daarna het grondvlak uit te groeven, zóó diep, dat de helft van de boven *měniran* er in komt te zitten. Als de gevestring nu goed daarin past, wordt de knop met behulp van het kleine kromme mesje (*wali halit*) naar behooren besneden en gefatsoeneerd; daarna de rand van den basis, die op de *měniran* rust, met een kleinen schrabber gelijk geschraabd om het dan met droge *rěmpělas*-bladeren te schuren en met een slijpsteentje te planeeren en dan met een schoonen lap glanzig te wrijven. Na die bewerking kan men overgaan tot het aan den angel en op den *měndaq* zetten van het gevest. Past nu de gevestring behoorlijk op den ring (*měndaq*) en aan de kris, dan wordt zij aan de angel met *djaboeng* gelijmd, hetgeen op de onder beschreven wijze wordt verricht. Het gat van het gevest wordt met stukjes *djaboeng*, zooveel als noodig is, gevuld. Hierna steekt men in dat gat een verhit cilindervormig stuk ijzer, om de *djaboeng* te doen smelten, en neemt dan het stuk ijzer weder er uit. Daarna wordt de angel of *pěksi*, nadat de kling met een stuk lap omwikkeld is, door een gaatje gestoken, 't welk men maakt heeft in een stuk bast van een pisangstam, dat, met de beide uiteinden op een komfoor ligt, zoodat de *pěksi* door het gat uitsteekt en in het vuur komt. De pisangbast dient om de hand, die de kling houdt, en het inlegselsel tegen de hitte van het vuur te beschutten. Als de angel heet genoeg is, steekt men hem behoorlijk in het gat van het gevest, dat te voren met *djaboeng* is gevuld; en als deze afgekoeld is, zit het gevest heel vast aan den angel gelijmd. Men maakt daarna het omwindsel los, en de kris is nu gereed om in de scheede gestoken te worden.

GEREEDSCHAPPEN, DIE BIJ DE VERVAARDIGING VAN HET KRISGEVEST GEBRUIKT WORDEN.

Namen der gereedschappen :

1. Een slijpsteen.
2. Een dissel.
3. Een soort boor (*djârá*).
4. Een draairiem (*děndâ*).
5. Een leest (*blaq*).
6. Een platte vijl.
7. Een ronde vijl.
8. Een krom mesje met het scherp aan den buitenkant (*pangot*).
9. Een krom gebogen, kleine *pangot*, (*wali tjan-tiq*).
10. Een lange en kromme *pangot* (*wali pandjang*).
11. Vier stuks kleine *wali's*.
12. Een heel klein schraapijzer (*kěriq hagěng*).
13. Een lang schraapijzer (*kěroq pandjang*).
14. Een groot schraapijzer (*kěroq hagěng*).
15. Een potlood.
16. Een gespleten bamboepijpje, dat in een punt uitloopt.
17. Een kwastje.
18. Een nog kleiner kwastje.
19. Een passer.
20. Een fretboortje.
21. Een zaag.
22. Een soort hars (*djaboeng*).
23. Een stuk benzoë (*měnjan*).
24. Een kopje (*tjangkir*).
25. Een klein slijpsteentje.
26. Een ijzeren splesje (*lotoq*).
27. Een houten aanbeeld (*pandoeq*).
28. Een aarden komfoor.

Het gebruik der gereedschappen :

- Om de gereedschappen er op te slijpen.
Om er het hout mede te disselen.
Om er een gat in het gevest mede te boren.
Een leeren riem om de *djârá* in beweging te brengen.
Waarin het gevest wordt gevormd.
Om er het gevest mede te schrapen.
Om er het gevest mede te schrapen.
Om er hout mede te besnijden.
- Om er het hout mede te besnijden inzonderheid de *bloembangan*.
Om er het hout mede te besnijden inzonderheid de *bloembangan*.
Om er de *pâtrâ* mede te besnijden.
Om er de oneffenheden in de *bloembangan* mede af te schrapen.
Om het gat in het gevest wijder te maken.
Om de vlakken van het gevest gelijk te schrapen.
Om er de *pâtrâ* figuren mede te schetsen en doorhalingen te maken.
Om er het gevest mede te planeeren en met welks punt de fijnere deelen der *pâtrâ* of het lofwerk glad te maken.
Om bij het snijden van de *pâtrâ* van tijd tot tijd er mede schoon te maken.
Om de afstanden, grootten, lengten en dikten te meten.
Om er de omkrullingen van de *pâtrâ* mede te maken.
Om er hout mede te zagen.
Om er de *pěksi* in het gat van het gevest mee vast te lijmen.
Om bij de bewerking van het gevest te bewieroken.
Met olie er in.
Om er de *pâtrâ* en het gevest mee te planeeren.
Om er de *djaboeng* in het gat mee te duwen.
Waarop het gevest wordt bewerkt.
Waar men gloeiende houtskolen in doet om iets warm te houden, te smelten of aan te steken.

29. Een vuurtangetje.
30. Een waaier.
31. Een stuk hout voor het gevest.
32. Een handvatset.

G. DE VERVAARDIGING VAN EEN GEVESTRING
(MĒNDAQ).

De gevestring, de *mĕnđaq* of in het Hoog-Javaansch de *hoewĕr* genoemd, is de ring die onder aan het gevest van eene kris zit. Deze wordt door den goudsmid gemaakt van goud, zilver of koper. Er zijn drie soorten van *mĕnđaq* of gevestringen. De *mĕnđaq kĕndit*, dat is die, waarvan het midden met edelgesteente is bezet; de *mĕnđaq* of *hoewĕr robjong*, waarvan al de *mĕniran*, zoogenoemd naar de menigte kleine korreltjes, die veel op *mĕniran*-bloempjes gelijken, voorzien zijn van edelgesteenten, en de *hoewĕr loegas*, dit is de ordinaire soort zonder edelgesteenten.

Om één stuk solide gouden *mĕnđaq* te maken, heeft men goud noodig van 28 *sāgā* gewicht. De *sāgā* is het in het algemeen bij de Javanen in gebruik zijnde gewicht van ongeveer één grein.

De naam is ontleend aan de platronde boontjes (de *sāgā*) van eene zekere plant met kleine, bijna ronde, blaadjes, waarvan één boontje als goudgewicht gebruikt wordt van $\pm$ één grein of $2\frac{1}{2}$ duit. Het goud, dat gebruikt wordt voor een gevestring (*mĕnđaq*) wordt in een smeltkroes (*kāwi*) gedaan, en deze wordt om het omvallen te voorkomen door middel van eene tang vastgehouden en op het houtskoolvuur gezet om het goud te doen smelten. De smeltkroes (*kāwi*) wordt vervaardigd uit klei en *mĕramboet*, die door kneding door elkander gemengd zijn en in den vorm van een kopje gemaakt wordt. De *mĕramboet* zijn afgestampte bolsters van *padi*, het kaf of de pel. Waarschijnlijk is het woord *mramboet* verbasterd van *mrangboet* en dit de verkorting van *mĕrang lĕmboet*, d. i. fijngestampte padistengels.

Wanneer het goud in den smeltkroes (*kāwi*) gesmolten is, wordt er van boven op met een heel klein bamboezen pijpje heel voorzichtig in geblazen, zoo-

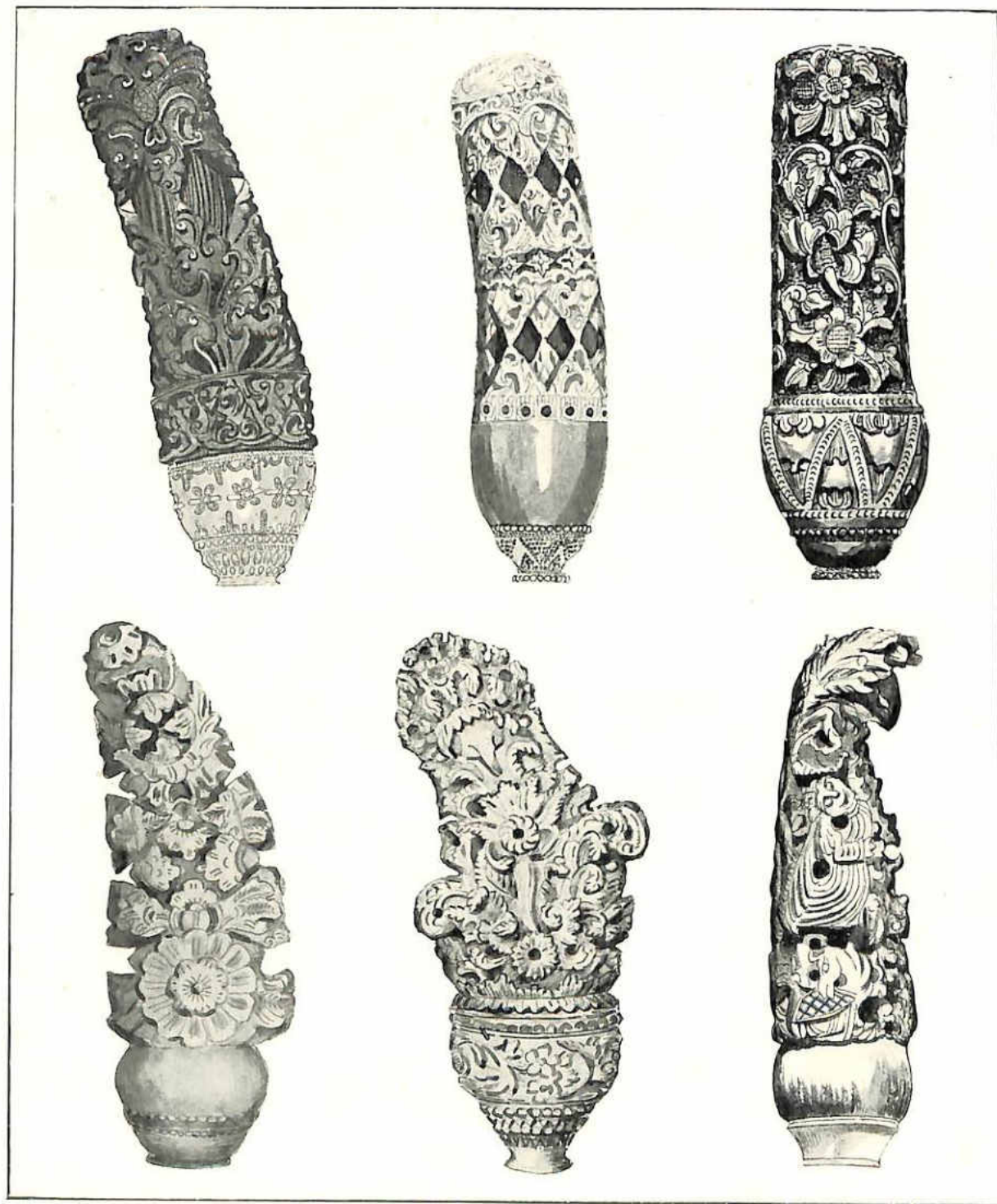
Om gloeiende kolen er mede te vatten.
Om vuur aan te maken.
Ter bewerking.
Om bij het bewerken van het gevest dit vast te houden.

Afb. 54.

Ivoren Krisgreep uit Z. Celebes.
(Mus. Artis).

Afb. 55.

Krisgrepen uit Bali en Madoera (Coll. Cochius en Huyser).

dat het vuil, dat op het goud drijft, wijkt en van de binnenwanden van het smeltkroesje vastkleeft en alzoo zich van het goud afzondert. Dat blazen wordt *marot* genoemd. Nadat het gesmolten goud beblazen is, wordt het in een *singi*, die vooraf met wat kokosolie bestreken wordt, om de aankleving te voorkomen en het goud te verkoelen, gegoten, om het tot een staafje te vormen. De *singi* is een langwerpig vierkante ijzeren gietvorm, waarvan het bovenvlak voorzien is van eene gleuf, waarin het gesmolten goud tot een staafje gegoten wordt. Verkoeld zijnde, wordt het goudstaafje uit den vorm genomen en daarna heel dun geplet. Deze dunne goudplaat wordt nu met eene schaar in stukken geknipt, die dienen zullen tot de vervaardiging der deelen van den gevestring (*měndaq*), zooals de *hoengkad-hoengkadan*, de *měniran*, de *sroemboeng*, de *klawangan*, enz. waaruit de geheele *měndaq* bestaat.

H. DE VERVAARDIGING VAN DE HOENKAD-HOENKADAN.

Een stukje goudplaat wordt cirkelvormig geknipt gelijk aan de grootte van den *měndaq* (gevestring). Het wordt dan op het *pangoendān* gelegd en bewerkt. Het *pangoendān* is een houten aanbeeld, gemeen gebruikt in de Inlandsche goudsmederijen, waarvan het bovenvlak beplakt is met *djaboeng*; dit is een soort donkerbruine hars, meestal gebruikt om krissen in het heft of pieken in den stok vast te zetten. Hier dient zij om bewerkt goud of ander metaal op het aanbeeld vast te lijmen en opdat bij het bewerken het goud niet verschuive, terwijl bij het beitelen de beitel gemakkelijk door de goudplaat kan, en om bij het maken van indeukingen het werk te vergemakkelijken. Als dan wordt het cirkelvormige goudplaatje, waarin de *hoengkad-hoengkadan* zullen gemaakt worden, aan den geheelen rand gebeiteld met een heel klein cilindervormig beitelje, den *tatah pangoengkad* en den *tatah paměndoel*, om spitsuitlopende uitsteeksels te maken, zooveel als het aantal *widěng*, en wel tien of twaalf in getal, die danden naam hebben van *hoengkad-hoengkadan*. Als de goudsmid

hiermede klaar is, maakt hij in het midden van hetzelfde goudplaatje, waaraan de *hoengkad-hoengkadan* gemaakt zijn, met den hollen beitel of den *tatah pangoekoe* een ronde opening in verhouding tot de grootte van de *sroemboeng* (invatting), die daarin moet vastgezet worden. Als de opening klaar is, wordt het goudplaatje van het aanbeeld (*pangoendān*) genomen en de *djaboeng*, die daaraan vastkleeft, met een borstel warm water afgeveegd. Verder wordt het gepolijst en zoo zijn dan de *hoengkad-hoengkadan* gereed.

I. DE VERVAARDIGING VAN DEN HOENTOE-WALANG EN DE HĒRI-PANDAN.

Nu kan de goudsmid beginnen met het maken van den *hoentoe-walang*, die tusschen de *hoengkad-hoengkadan* moeten vastgezet worden, en waarvan de bewerking ongeveer op dezelfde wijze geschiedt als die der *hoengkad-hoengkadan*. Deze inkepingen worden *hoentoe-walang* genoemd, omdat zij in vorm veel weg hebben van den *hoentoe-walang* of tanden van een sprinkhaan. Daarna maakt men de *hĕri-pandān*. Aan den rand van een cilindervormig geknipt goudplaatje, iets kleiner dan het plaatje, waarin men de *hoengkad-hoengkadan* maakt, worden met een kleine vijl er om heen kleine spitsuitlopende kerven gemaakt, de *hĕri-pandān* genaamd, die van den gevestring (*měndaq*) ook een deel uitmaken. Zij worden aldus genoemd naar haren vorm, die veel op de *hĕri-pandān* of de doornen der pandanen gelijken. Het aantal *hĕri-pandān* is altijd even zooveel als dat van de *widěng*, wat ook het geval is met de *hoengkad-hoengkadan*, zooals boven reeds vermeld staat. Men legt het goudplaatje om welks rand de *hĕri-pandān* staan, op het *pangoendān* (aanbeeld, waarvan het bovenvlak beplakt is met *djaboeng*) en maakt daar midden in eene opening als bij de *hoengkad-hoengkadan*, waarna men het dan van het *pangoendān* neemt, en na de *djaboeng* met warm water afgeborsteld te hebben, gepolijst. Na dezen maakt men de twee *klawangan*. Dit zijn de twee ringvormige deelen of naafjes van den *měndaq* (gevestring), die de *měniran* van boven en

Afb. 56.

Ivoren Krisgreep uit Bali
(teek. W. O. J. Nieuwenkamp).

onder bijeenhouden en door welke later de *pěksi* of angel gaat. Deze naafjes of *klawangan* moeten even groot zijn als de rand van de *hoengkad-hoengkadan*.

J. DE VERVAARDIGING VAN DE KLOWANGAN

De vervaardiging van de *klawangan* geschiedt op de nader beschreven wijze.

Een goudreepje wordt door middel van de *pangoeroetan* (een stalen plaat, waarin een gaatje is gemaakt, om gouddraad te trekken) en de *djoempoe*t (ijzeren tangetje) tot een draad getrokken en daarna tot een ring gemaakt middels den *gađing-palalahan*. Dit is een cilindervormig werktuig van staal, bevestigd aan een blok hout, dat tot leest dient, waaraan men de draad ombuigt om eenen zuiveren ronden omtrek te hebben. Daarna wor-

den de beide uiteinden aanéén gesoldeerd met gouden soldeersel, dat geprepareerd wordt uit goud en arsenicum. De oneffenheden van het gesoldeerde verband worden met een vijltje en een stalen schrabber gelijk gemaakt en daarna gepolijst. Na dezen maakt men den *tlasar* of *tělasar*. Dit is de basis, een deel van den *měndaq* (gevestring) dat de *widěng* bijéénhoudt en tot grond dient van al de deelen van den *měndaq*. Men maakt de *tělasar* of *tlasar* door van een goudreepje een bijna trechtersvormigen ring (dat wil zeggen, dat de opening van boven iets wijder is dan die van onder) te vervaardigen. Om een zuiveren ronden omtrek te hebben, wordt het goudreepje aan een leest (de *gađing-palalahan*), van een rolronde stuk ijzer gemaakt, dat spits naar boven toeloopt, omgebogen, zoodat de opening van boven en van onder niet even wijd zijn. De opening wordt dan de doorloop van den *měndaq*, waardoor de *pěksi* gestoken wordt. De uiteinden worden daarna aaneen gesoldeerd en de oneffenheden van het gesoldeerde verband gelijk geschrafd en gevijld, zoodat het ging met de bewerking van de *klawangan* voornoemd. En nu kan men beginnen met de vervaardiging van de *tjangkoqan*, dat zijn de kasjes, waarin de edelgesteenten worden gezet.

K. DE VERVAARDIGING VAN DE WIDĒNG EN TJANGKOQAN.

De *widěng* is de omtrek in het midden van de gevestring (*měndaq*), die gevormd is door de aan elkander verbonden *tjangkoqan* (kasjes), waarin de edelgesteenten vastzitten. Dat is dus de reeks van de naast elkander geplaatste kasjes.

Voor eenen *měndaq-kěndit* gevestring, in het midden met edelgesteenten, maakt men de *tjangkoqan* op de volgende manier.

Een stuk goudreepje wordt middels de *pangoeroetan* (metalen plaat om gouddraad te trekken) getrokken, daarna met een schaar afgeknipt naar de gewenschte lengte en het verlangde aantal. Wanneer men een *widěng* maakt met twaalf diamanten, dan heeft men natuurlijk twaalf *tjangkoqan* (kasjes) noodig. Met grootere diamanten ook wel zes.

De afgeknipte stukjes goudreep worden dan tot *tjangkoqan* gemaakt voor de edelgesteenten, waarin men vóór het inzetten eerst den grond maakt van fijn gruis van ivoor of indigo om den diamant eene geel of blauwachtige tint te geven.

Na het vervaardigen der *tjangkoqan* (kasjes) maakt men den *tlasar* of *tēlasar*, dat is het ringvormige goudreepje, waaraan de *tjangkoqans* moeten vastgezet worden.

L. DE VERVAARDIGING VAN DEN TĒLASAR OF HET FOND.

Heel voorzichtig wordt een stuk goudreepje geplet en daarna om de *gađing palalahan* (de leest) gezet en gepast naar de breedte van den *mēndaq* (gevestring) door voorzichtig er op te slaan. Het verband wordt daarna gesoldeerd, terwijl de *tjangkoqan* (kasjes) daaraan naast elkander worden vastgezet door middel van soldeersel. De *tēlasar* is derhalve het fond, waaraan de *tjangkoqan* naast elkander worden vastgezet. Hiermee klaar zijnde, worden de edelgesteenten in de kasjes (*tjangkoqan*) gezet.

Het maken van den *hoewër* of *mēndaq loegas*, d.i. een gevestring, die niet voorzien is van edelgesteenten, is als volgt:

Een goudreepje wordt tot draad getrokken naar de gepaste grootte, en men knipt dan het draadje in gelijke stukken met een schaar af. Men legt de stukken daarna ordelijk op het fijne gruis van houtskool, dat zich in den smeltkroes bevindt. De smeltkroes wordt nu in een stevige tang gevat en op het houtskoolvuur gezet, om de afgeknipte gouddraadjes te doen smelten, waarna zij zich op het gruis van houtskool uittrekken en omkrullen. Daarna wordt de smeltkroes van het vuur genomen en aan de lucht blootgesteld, om ze te doen afkoelen. Nu worden ze goed rond gemaakt en aan den *tēlasar* (de grond of het fond) met soldeersel tot *wiđēng* vastgemaakt.

M. HET MAKEN VAN DE MĒNIRAN.

Het maken van de *mēniran* voor den *hoewër* of *mēndaq kēndit* (in het midden met edelgesteenten

ingezetten *mēndaq*) geschiedt op dezelfde wijze als met de bewerking van de *wiđēng* voor den *hoewër* of *mēndaq loegas*.)

De *mēniran* worden, als zij klaar zijn, aan de *klawangan* vastgesoldeerd. En om *mēniran* te vervaardigen voor eene *hoewër robjong*, dat is een soort gevestring, waarvan de *wiđēng* en de *mēniran* voorzien zijn van edelgesteenten, gaat men op dezelfde wijze te werk als met het maken van de *tjangkoqan* of kasjes voor de edelgesteenten van den *wiđēng*. Zij worden echter niet aan den *tēlasar* vastgemaakt als de *tjangkoqan*, maar aan de *klawangan* of het fond van de *mēniran*.

N. HET MAKEN VAN DE DAMPING.

De *damping* is het goudplaatje, dat tot steundient van de *wiđēng* en er onder gezet wordt. Een

Afb. 57.

Krisgriep uit Bali (Mus. Artis).

Afb. 58. Krisgreep uit Borneo (Mus. Artis).

cirkelvormig goudplaatje ter breedte van den omtrek der *widēngs* wordt op de *pangoēdan* (een houten aanbeeld, waarvan het bovenvlak beplakt is met *djaboeng*) gelegd en in het midden eene ronde opening gemaakt, zoo breed als de *hoengkad-hoengkadan*. Men neemt ze daarna van den *pangoēdan* en maakt ze door middel van een borstel en warm water schoon om de *djaboeng* te verwijderen. Daarna wordt zij gepolijst.

O. HET VERVAARDIGEN VAN DE SORSORAN.

Een stuk goudreepje wordt om de *gađing palalahan* of leest ringvormig gebogen, zóó dat de bovenopening iets breder is dan de onderste, gelijk de *tēlasar*, en even wijd als de opening van de *klawangan*. Het verband wordt dan aanéén gesoldeerden aandenbovenkant worden door vijling zaagvormige tandjes gemaakt. De benedenkant hiervan wordt vastgesoldeerd aan het fond van de beneden-*mēniran*. Dat is dan de *sorsoran*, die dienst doet niet alleen tot omtrek van de *toempangsari*, waardoor zij omgevat en samengebonden wordt, doch ook tot steun der *damping*.

P. DE VERVAARDIGING VAN DE TOEMPANGSARI.

Een heel dun gouddraadje wordt tot een koordje getwijnd. Dit koordje wordt dan in drie gelijke

stukken afgekapt, zoo lang als noodig is voor de *toempangsari*. Zij worden alle drie daarna om de *gađing palalahan* (de leest) naast elkander gezet om ze tot ringen te maken, zoo wijd als deze om de *sēroemboeng* (invatting, zie beneden) kunnen passen. Het verband wordt aan elkander gesoldeerd, en zoo is men klaar met de *toempangsari*.

Q. DE VERVAARDIGING VAN DE TAMPARAN OF HET GOUDKOORDJE.

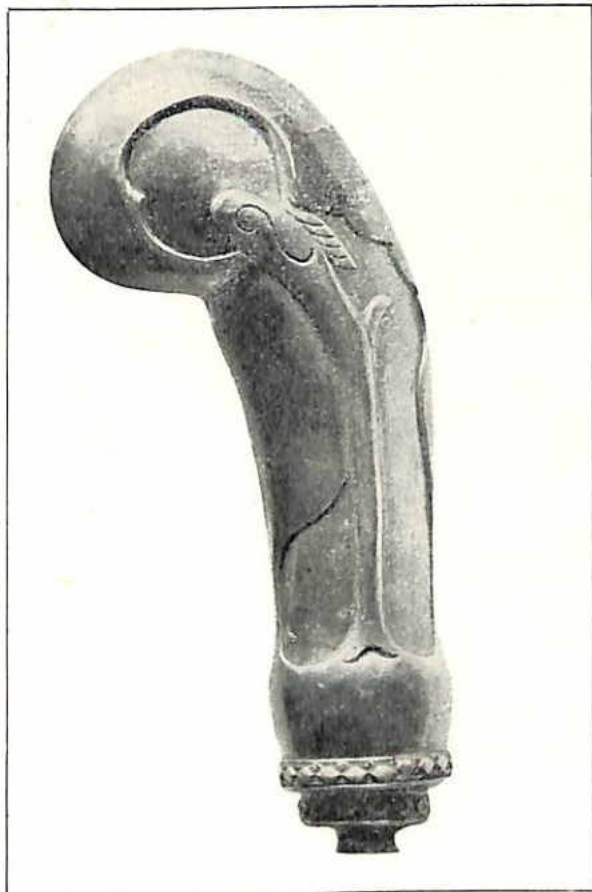
Een heel dun gouddraadje wordt getwijnd en tot een koordje gedraaid. Van dit koordje maakt men twee ringetjes door het om de *gađing palalahan* te zetten om het te vormen, en het verband daarna te soldeeren. Het eene ringetje dient tot omvatting van het fond der *hoengkad-hoengkadan*, terwijl het andere tot die van het fond der *sorsoran* strekt.

R. DE VERVAARDIGING VAN DE SROEMBOENG OF DE INVATTING VAN DEN GEVESTRING.

Een goudplaatje wordt langwerpzig vierkant geknipt zoo breed als de hoogte van den *hoewër* (d.i.

Afb. 59. Krisgreep uit Sumatra (Mus. Artis).

Krisgreep uit Java (Mus. Artis).

Afb. 60.

měndaq of gevestring) en zoolang dat het, indien het omgebogen wordt, eenen doorloop maakt ter grootte van de beneden-opening van den *měndaq*. Men buigt het plaatje om aan eene cylinder-vormige leest van ijzer gemaakt, de *soenglon* genaamd, en hamert er zachtjes op, totdat de ombuiging overal gelijk wordt. Als het klaar is, neemt men dat uit de *soenglon*, soldeert het verband behoorlijk aan elkaar vast, en zoo is dan de *sroemboeng* gereed.

S. HET AAN ELKANDER ZETTEN DER DEELLEN VAN DEN MĒNDAQ.

De *klawangan* of het fond van de boven-*měniran* wordt aan den bovenkant van het fond der *hoengkad-hoengkadan* gesoldeerd, zóó, dat zij ietwat over ligt. Als zij vastgesoldeerd is, wordt de *tam-*

Afb. 61.

Krisgreep uit Java (Rijks Eth. Mus. Leiden).

paran den bovenkant van den *hoengkad-hoengkadan* precies aan den rand vastgesoldeerd, terwijl de boven-*měniran* daarop wordt geplaatst. Het eene *tamparan* of goudkoordje wordt aan den benedenkant van de *sorsoran*, ook precies aan den rand, vlak tegen de beneden-*měniran* geplaatst en gesoldeerd. Eén voor één zet men de deelen van den *měndaq* (gevestring) ieder op zijn plaats zooals het hoort. Als de deelen behoorlijk aan elkander vastzitten, wordt de *sroemboeng* of de invatting in den doorloop gezet, alsdan wordt de bovenkant hiervan aan de *hoengkad-hoengkadan* en de benedenkant aan de *klawangan* vastgeklonken, door haar aan den boven- en den benedenkant met eene schaar in spleten te knippen en deze aan den bovenkant door middel van een hamertje om te buigen, te kloppen en aan de beide boven-

genoemde deelen vast te klinken. Ten laatste wordt de *hoewër* of gevestring (*měndaq*), nadat deze middels een kwast van fijn ijzerdraad gewasschen is, met in water opgeloste tamarinde, de zoogenaamde *banjoe-* of *tāja asēm*, gebruineerd, dat is in het Javaansch *di sěpoehi*, om het goud een hoogere kleur te geven. Daarna wordt hij geheel en al bestreken met een dik mengsel in water van kopergroen (*proesi*) en zout van gelijkgewicht en zooveel *ampo* (ge-

bakken klei) in gewicht als de beide lichamen te zamen. Alsdan wordt hij in een tangetje gevat en gehouden op het houtskoolvuur, totdat de zalf door de hitte heelemaal uitdroogt. Dat *njěpoehi* of bruineeren van den gevestring wordt herhaalde malen gedaan, totdat hij de gewenschte hooge kleur bereikt heeft. Zoodoende is men klaar met de bewerking van den geheelen *měndaq* of gevestring.

GEREEDSCHAPPEN, DIE BIJ DE VERVAARDIGING VAN EENEN GEVESTRING (MěNDAQ) GEBRUIKT WORDEN.

Namen der gereedschappen :

1. Een kwast van ijzerdraadjes.
2. Een kleine hamer.
3. Een kleine nijptang.
4. Een platte vijl.
5. Een cylindervormige vijl.
6. Een soort vijl in den vorm van een mes.
7. Een soort vijl (*lingèn*).
8. Een soort vijl (*lingèn*).
9. Een soort beitel (*tatah pangoengkat*).
10. Een soort beitel (*tatah panoedoel*).
11. Een soort beitel (*tatah panoetjoeq*).
12. De *tatah pangoesi*.)
13. Een schrabber,
14. Een passer.
15. Een kwast.
16. Een soort houten aanbeeld.
17. Een hamer.
18. Een smeltkroes.

Het gebruik der gereedschappen :

- Om er den gevestring mede schoon te maken.
 Om bij het beitelen van goud er mee te kloppen.
 Om er goudwerk mede te nijpen.
 Om er goud tot *měndaq* mede te bewerken.
 " " " " " " " "
 " " " " " " " "
 " " " " " " " "
 " " " " " " " "
 Om er de indeukingen mede te bewerken.
 " " " " " " " "
 Om er de spitsvormige indeukingen mede te bewerken.
 Om er de *hoengkad-hoengkadan* mede te verfijnen.
 Om goudwerk af te schrabben.
 Om goudwerk af te meten.
 Om goudwerk mede schoon te maken.
 Om er goudwerk op te kloppen.
 Om er goudwerk mede te kloppen.
 Om er goud in te smelten. (Wordt vervolgt).

BOENGA-PETIKAN.

DARI TAMAN
BLANDA TIMOER.

*Pantoen Melajoe.*¹

(Vervolg.)

Zoals Winstedt opmerkt, ziet in beide gevallen die we aanhaalden, ieder gewoon mens terstond wat het hele gedichtje beduidt. Doch in tal van andere gevallen, zal men verlegen staan met het in verband brengen van 't eerste koeplet met het tweede: 't lijkt orakeltaal somtijds.

Om te beginnen, moet men om eruit wijs te worden, vaak een volledig inzicht hebben in de omstandigheden van tijd en plaats. Nemen we daartoe, onze Engelse gids volgende, een der gedichtjes voorkomende in het bekende Maleise prozawerk *Sedjarah Melajoe*, de „Maleise Kronieken”, zoals 't bij ons meestal genoemd wordt:

Rādja Meloekoe memindjam koeda,
Koeda dipindjam koeda maulāna.
Toean-koe, njāwa, ōrang moeda,
Bertambah ārif, bidjaksāna.

Radja Meloekoe die leent er een paard.
Een paard van 't edelste ras,
M'n heerlike jongen, mijn prins, m'n ziel
Wordt wijzer maar iederen dag.

Zonder de proza-inhoud van 't bedoelde boek te kennen, begrijpen we er geen jota van. Maar we lezen daarin, dat Radja Meloekoe op zijn bezoek aan 't hof van Melaka daar alle jonge Maleise edellieden verre overtrofin voetbal (*sépak rāga*), speerwerpen en tooverkracht; en verder dat hij van de vorst een hitje geleend had. Welnu, dit brengt ons terstond de hartveroverende jonge prins vóór de geest, die natuurlijk ook iedere Maleise moeder gaarne als voorbeeld van alle deugden voor haar „prinsje” op schoot aanhaalt. Zo gaat het ook met het volgende uit hetzelfde boek:

¹) Op blz. 238 staat: *Djàtoh di roempoet giling*. Men leze hier voor: *Djàtoh di roempoet gilang*.

Tjāoe Pandan, ānak Boebānja,
Endak menjerang ka Melaka
Ada tjintjin berisi boenga,
Boenga belādoeng Siāir-māta.

Om 't verband te ontdekken tussen een Siamese prins (Tjāoe Pandan), die Melaka wil bestoken, en een vingerring waarop bloemen zitten, bloemen „waar Traneling huist”, is 't volstrekt noodig te weten, dat *Tjāoe Pandan* aan de vooravond van een krijgstoet naar Melaka in de bloei zijner jaren bezweek.

We vinden dus de verklaring van zulk een *pantoen* uit de geschreven geschiedenis. Maar... dat gaat lang niet altijd zo makkelijk: in de meeste gevallen heeft men te doen met enkel toespelingen op voorvalletjes uit het landleven of eigen ervaringen van de maker. Zo in dit dingetje:

Teritip di tepi kōta,
Māri dikājoeh sampan-pengāil.
Imam chātip lagi berdōsa,
Bertambah poela kita jang djāhil.

Dit is heel ondeugend: wie weet wie de verliefde jongeling was, die in de maneschijn zijn uitverkorene tot een boottochtje wilde verleiden „om de schelpjes.”

Kom mee in mijn bootje naar 't gindse fort,
Mijn lief, daar zijn slakjes te rapen.
Zou dat voor ons dommen soms zonde zijn?
Er falen wel preekers en papen!

Zo „rauw”, zonder eenige toneelschikking, klinken de eerste twee regels zeker al heel onnozelen. Dat Maleiers zelf veel voelen voor de omlijsting, zoals we hier bedoelen, moge blijken uit de verzen, die de held in *Awang Soeloeng Mērah Moeda* zijn bruid toezingt, terwijl ze samen in hun zeilschip langs de kust varen. Elk van de twee eerste regels geeft daar telkens een vluchtig schetsje van 't een of ander eilandje, waar ze voorbij komen; waarbij dit schetsje dan vaak in 't geheel niet in verband staat met de ontboezeming in 't laatste gedeelte: alleen „assonantie” en omlijsting geven eenheid aan 't geheel:

Poelau Pandan djāoeh ka tengah.
Di-bālik poelau Angsa Doea.

Antjoer lah bādan dikandoeng tānah,
Boedi jang bāik dikenang djoea.

Pandan-eiland ver naar 't midden,
Achter 't eiland Angsa-Doea.
Moge-ik vergaan in de schoot der aarde.
Uw min vergeet ik nooit, m'n lieve,

Strikt-genomen hebben we dus hier te doen met een uitzondering op de regel van 't zins-verband. Strikt-genomen, zeggen we; want 't is wel aan te nemen, dat er een flauwe samenhang bedoeld is, al is de bewerking der dichtelijke stof wat heel primitief. Schrijvers over de *pantoen* hebben, vreemd genoeg, niet gedacht aan zijn ontstaan uit een vorm van oude raadseltjes, die tegenwoordig, evenals de echte Maleise dansen, naar 't domein der kinderkamer verwezen zijn. Geminacht als erg kinderachtig, draaien tal van die raadseltjes enkel om verbandloze klank-werking:

Oedjoeng bendoel dalam semak
heeft tot antwoord:

Kerbaoe mandoel banjak lemak
In vertaling gaat dit klankspel natuurlijk geheel verloren:

De punt van een dwarslegger zit in de ruigte,
Een buffel zonder jongen is erg vet.

Of:

Kajoe loëroes dalam ladang
waarop:
Kerbaoe koëroes banjak Toelang.
vertaling:

'n Recht stuk hout (ligt) in 't veld
'n Magere buffel heeft veel botten.

Zo is er geen zichtbaar verband in:

Selilit Poelau Pertja,
Sa lémbang Tanah Melajoe

en wat er bij past:

Se lilit dëtar di kepala,
lkat-pinggang dalam badjoe.

Vertaling:

't Hele eiland Sumatra om.
'n Omwandeling van 't Maleise land.
Een hoofddoek om 't hoofd gewonden.
'n Gordel binnen in 't buisje.

Of evenmin tussen:

Lembing atas tangga
Perisai atas boesoet.

en:

Kening atas mata,
Misai atas moeloet.

In 't Hollands:

Een speer boven de trap,
Een schild boven 'n mierehoop.
Wenkbrauwen boven de ogen,
Knevel boven de mond.

Deze raadseltjes doen ons niet alleen zien, dat de Maleier veel hield van zulke klankspelingen, maar ook hoe hij er op de natuurlijkste wijze toe gekomen is, daaruit de z.g. *pantoen berkâit-kâit* of vraag-en-antwoord versjes te doen groeien:

Banjak-banjak kajoe di oetan
Pelepah birah boeat gelegar

Antw.

Banjak-banjak binatang di oetan,
Gajah-biram jang besar.

Tal van bomen staan in het bos,
De hoofdstelen van *birah*, daar maak je daklatten van (de *birah*, een aroïdee, familie van de bekende „kladi", zou zeker heel slecht daartoe kunnen dienen, maar men heeft al *biram* in 't hoofd en de klank doet hieraan denken). En de overzetting van 't antwoord:

Tal van beesten huizen in 't bos,
Olifanten die groot zijn.

Nog deze van 't zelfde soort:

Banjak-banjak kajoe di oetan,
Leban tida beriöbang.

Antwoord:

Banjak-banjak binatang di oetan
Pelandoek ta berkoebang.

'n Hele boel beesten zijn er in 't bos,
Leban zonder gaten.

'n Hele boel beesten zijn er in 't bos,
't Dwerghertje doet niet aan baden.

Het woord *leban* doet een Maleier, dunkt me, allicht denken aan 't woord *pelandoek*, omdat
leban-pelandoek
een bekende *leban*-soort is.

En dit derde staaltje :

Banjak-banjak kajoe di oetan,
Banjak pinang boeat tórak.

Antwoord :

Banjak-banjak binatang di oetan
Siamang datang besoërak.

Dat is :

'n Hele boel bomen staan er in 't bos,
Veel betelpalmen, waar je *lorak's* van maken kunt (dat
zijn de bamboe-kokertjes waarin de schietspoel — *anak-
tórak* — bij 't weven heen-en-weer gaat)

Bewijsbaar is 't niet, maar 't is gemakkelijk aan te nemen, dat de vaste formule die men bezigt, als men het opgegeven raadseltje niet raden kan, een licht kan werpen op het gewone verschijnsel van plaatsnamen in 't eerste koeplet van een *pantoen*. Men zegt namelijk in zo'n geval: „Ik zal je die of die plaats of bergnaam opgeven, als je me op weg wil helpen.”

Na zijn slachtoffer eerst wat geplaagd te hebben met 't volgende proefje van assonantie en sarkasme, zegt de raadselopgever 't antwoord.

Koer semangat, dari iboe-kaki sampai ka ramboet sa lai,
Akoé mendapat goenoeng (anoé) itoe.
Kom, levensgeest, van de grote teen tot 'n kaartje op 't
hoofd ! Ik krijg die berg (Dinges), en dan :

Anak akoe mandi dalam raga djadi radja ;

't Kind dat ik in een voetbal baad wordt vorst.

Anak engkau mandi atas lantak djadi katak.

't Kind dat jij baadt boven een hijpaaltje wordt 'n kikkert.

Anak akoe mandi atas toedoeng-sadji djadi hadji.

't Kind dat ik baad op een schoteldeksel wordt 'n „hadji”.

Anak engkan mandi atas sigai djadi toepai.

't Kind dat jij baadt op een *sigai* (paal met inkepingen voor 't
[klimmen) wordt een eekhorentje.

Anak akoe mandi atas toengkoé djadi tengkoé.

't Kind dat ik baad op een „treef” wordt 'n groot heer.

Anak engkau mandi atas lesioeng djadi pekoeng.

't Kind dat jij baadt op een rijstblok krijgt kanker.

Anak akoe mandi doeloe djadi peoloe.

't Kind dat ik 't eerst baad, wordt een overheids-persoon

N. B. : *peoloe* (of, zoals de gewone spelling is *pen-
goeloe*, maar wij laten die *ng* uit, omdat die voor
hier-geborenen nogal lastig is voor de uitspraak,
en bovendien de klank daarvan toch zeker weinig
hoorbaar is en veel verschilt van onze *ng* in „wan-

gen” e. a.) kan zowel *imam*, voorganger in 't gebed, als hoofd in 't algemeen wezen, b.v. dorps-
hoofd. Op Java kennen we 't meestal alleen als
imam of als „priester” en rechter in huweliks- en
erfeniskwesties.

Dan weer de plagerij, die op 't vorige slaat :

Anak engkau mandi di pasoe djadi antoe.

't Kind dat jij baadt in een pot, wordt 'n spook.

Zoals men ziet, rijmen *alleen de laatste lettergrepen*
der regels. Dit geldt voor alle gewone poëzie
der Maleiers.

Die oude raadseltjes zijn bij de tegenwoordige Maleiers
weinig bekend. Enkele zijn als volks-dreun-
tjes. Zo zegt een visser de regel :

Siakap, senohong, gelama, ikan-dôeri (vier vis-namen),
waarop al zijn kameraden de weerslag kennen :

Bertjakap poen böhong, lama-lama mentjôeri.

(Als hij praat, liegt hij en ten slotte gaat hij stelen)

De naam *siakap* (= *kâkap*) heeft als tegenklank
tjakap (praten), *senohong* : *böhong* (liegen), *gelâ-
ma* : *lâma-lâma* (ten slotte) en *ikan-doeri* : *men-
tjoeri* uit stelen gaan).

Een meisje zegt in een ruzietje met haar vrijer :

Pinggan ta retak, nasi ta dingin

('t Bord is niet stuk, de rijst niet koud),

wat dan heel fijntjes moet te kennen geven :

Engkau : ta endak, kami ta ingin

Jou wil ik niet hebben, ik heb geen zin in je.

Deze volksneiging tot zulke klankspelletjes wordt
door de Maleise dichters benut, en geeft 't ont-
staan aan ondeugendigheidjes als 't volgende,
waarbij 't alleen op wat vernuft aankomt :

Ka Telok soedah, ka Siam soedah

Ka Mekah sadja saja jang belom.

Berpeloek soedah, bertjioem soedah,

Bernikah sadja saja jang belom.

Naar *Telok* ben ik geweest (misschien wel *Telok-beloeng*),
naar *Siam* ook al,

Naar *Mekka* alleen ben ik nog niet geweest.

Mokkelen heb ik gedaan, zoenen ook al,

Trouwen alleen, nee, dat nog niet.

Telok (met hoge o, d. i. zoals in *lo*, maar kort) roept
hier *peeloek* (omhelsen) voor de geest, *Siam* (met a
naar de stomme e toe) heel vaagjes *tjioem* (kussen
op de bekende Indiese — ook Japanse — ruikma-

nier), *Mekah* doet denken aan *nikah*, 't deftige woord voor *kāwin* (trouwen).

Wat meer zegt, de klank-toespeling kan betrekking hebben op een gezegde dat in 't geheel niet openlijk vermeld is. Zo verklaart een Maleier met wat zin voor zulke dingen het eerste koeplet van een „kwatrijn”, dat, volgens de *Sedjarah Melayoe*, werd gemaakt na het afbranden van een fort in Pahang:

Kôta Pahang dimakan api
Antara Djati dengan Bentan,
Boekan koe larang kamoe berlaki,
Boekan begitoe perdjandjian.

wat we even overzetten:

„'t Fort van Pahang wordt verteerd door de vlammen,” welnu, 't hart van een verliefde schone door „de vlammen der min.” Dat hoort al bij elkaar. Dan: tussen Djati en Bentan. Zover we nakunnen gaan, is hier niets aardrijkskundigs bedoeld, wel — iets van de ontleedkunde: er wordt gezinspeeld op *antara ati dengan djantoeng*, d. i. tussen lever en hart . . .

Voor een Maleier is dit „zo klaar als een klontje”. Daar immers huist de min. Zo krijgen we een gepast voorspel voor 't tweede koeplet, 't geheel wordt dus (helaas, wat erg vereuropeest):

Het fortje van Pahang is afgebrand —
Ik zinspeel, ik zeg niet dat Min u verteert:
Ik ben er immers niet tegen gekant,
Dat gij met de man trouwt die ge begeert

Zo iets noemen wij een tussending van kleppermanspoëzie en charade. Een Maleier kan zo, als hij zijn gelegenheidsdichtje zingt, net zo als zijn voorouders die raadseltjes maakten of net als onze eigen charade-knutselaars, de vrije teugel geven aan zijn lust tot jokkernij en onzin-debiteren:

Ada sa ôrang soedagar Keling,
Matanja mērah saperti tjemperling
Pelita di-tengah, ôrang keliling,
Boeloeh sa roeas berganti soeling.

Dit is de schets van een opium-kit:

Daar zit een koopman uit Keling
Hoe rood zien z'n ogen eruit . . .
Het lampje in 't midden, de mannen rondom,
Een rietje dat is er hun fluit

En hier horen we een Maleis meisje dat de draak steekt met een „Manila-reiger”, de bijnaam die men in de Straits geeft aan Sjinese bekeerlingen tot de Mohammedaanse godsdienst:

Ada satoe bôeroeng-poetjoeng,
Lèhèrnja pandjang bagai terôpong
Kalau minta pada Tepèkong,
Kapal laloe bôlèh disorong.

Er is een Manila-reiger
Met 'n hals als een kijker aan boord,
Als hij bidt tot zijn afgod, welzeker,
Een schip, dat passeert, duwt hij voort.

„Maar *mij* krijgt hij niet,” wordt erbij gedacht. Op de manier zoals wij die in parodieën van gedichten wel kennen, zal een Maleier, met een bekende regel in zijn hoofd, als:

Tempat-loedah saja loedahkan
(De kwispedoor, daar spuug ik in),

zingen:

Djaroem Tjina saja Tjinakan,
(Een Sjinese naald die versjinees ik).

waar geen slot of zin aan is.

Bij ons bestaat ook geen zinsverband tussen:

Bom-bam-beieren.

en:

De poes die lust geen eieren.

Nonsens-versjes als de volgende zijn ook in onze kinderkamer niet onbekend:

Andjing menjalak, rimau demam,
Koetjing di dapoer pening kepala:
Dari Keling laloe ka Djawa,
Naik sigai ka atas atap.
Ikan-kering lagi tertawa,
Mendengar toepal batja kitap

De hond slaat aan, de tijger krijgt koorts,
De kat in de keuken heeft hoofdpijn:
Van de kust van Keling naar Java heel toe.
Een keepladder op naar de daken,
De scharretjes zelfs die lachen erom,
Dat de eekhoren koran gaat lezen.

Alles goed en wel, maar duistere toespelingen en dulle onzin kunnen ons Europeanen nog niet al de moeilijkheden van de Maleise *pantoen* verklaren. Doch . . . laat ons dat niet ontmoedigen: ook in onze westerse poëzie zijn voorbeelden voor 't grijpen, waar we even verlegen zitten, om de ware

zin der woorden te vatten. Men denke slechts aan Horatius, ja zelfs aan onze Vondel en — aan zo menig „sonnet” of andere ontboezeming onzer „tachtigers” of „Nieuwe Gidsers”!

Nemen we dit staaltje van poëties hakstroo:

Dari-mana, endak ka mana?
Tinggi roempoet dari padi.
Taoen mana, boelan mana
Dapat kita berdjoeempa lagi?

woordelik:

Waarvandaan, waarheen wilden (we).
Hoog(er) was 't gras dan rijstaren.
Welk jaar, welke maand,
Kunnen we elkaar terugzien?

Met wat goede wil en ervaring van Maleise kortheid maken we er dit van:

Hoog staat het gras waar eens samen wij traden,
Hoger nog staat het dan rijst in het veld,
Ach in wat jaar, welke maand zal het wezen,
Dat aan ons scheiden een grens is gesteld.

In een oude Maleise spraakkunst, van voor honderd jaar — die van Marsden bedoelen we — komt de volgende *pantoen* voor:

Kerengga di-dalam boeloeh
Serahi berisi air-mawar
Sampai hasrat di-dalam toeboeh
Toean sa-orang djadi penawar.

woord voor woord maakt onze Maleicus ervan:

Large ants in the bambu-cane,
A flasket filled with rose-water;
When the passion of love seizes my frame,
From you alone I can expect the cure.

Onleesbaar, nietwaar, zoals 't daar staat. En toch heeft deze *pantoen* voor een Maleier werkelijk een vrij aardige betekenis, en iedereen die wel eens een blote voet gezet heeft op zo'n „*semoet-api*”

— zo'n vuurmier, want dat is bedoeld met *kerengga* — kan die betekenis begrijpen. Ziehier:

Als vurige mieren in 't bamboe-riet —
Zo brandt er de min in mijn hart.
Als 't water van rozen in heerlijk kristal,
Zo heelt alleen gij mij de smart.

Zo gaat het ook in 't volgende:

Kalau roeboeh kota Melaka,
Sajang selasih dalam poean.
Kalau soenggoeh bagai dikata.
Rasa 'nak mati di pangkoe toean.

Om dit te vatten, moet men „taalgevoel” bezitten. En zelfs dan kan geen vertaling weergeven, wat *selasih* in de gedachten van een Maleier hier oproept, nl. *kekasih*, liefje. Men kent de *selasih*-bloem, die zulk een bedwelmende geur heeft — ze wordt op graven geplant — 't zaad ervan doet men immers in verkoelende dranken.

Een letterlike vertaling geeft weer vrij wel onzin:

Indien instort de vesting Malaka,
Hoe jammer (van die) *selasih* in de beteldoos,
Als 't waar is, zooals gezegd wordt,
Voel (ik me), of ik sterven wou in uw armen.

verstaanbaarder wordt het zo:

Malaka's muren ze storten niet in,
Mijn liefje dat kent geen bedrog!
De *selasih* verkwijnt in de beteldoos . . .
Dat ik zo bij u sterven mocht!

Even nog deze kleine toelichting: *Selasih* is hier de plant, niet het zaad, want juist de bloem heeft met de min 't bedwelmende gemeen! En een *poean* is een vorstelike beteldoos, meestal van edel metaal. Een gering mens bezit maar een *tempat-sirih*.

Dr. A. A. FOKKER.

(Slot volgt).

A. H. GIJSBERTS.

Met den heer A. H. Gijsberts, oud-resident van de Westerafdeeling van Borneo, te 's-Gravenhage op ruim 72-jarigen ouderdom overleden, is een man heen gegaan, die gedurende zijn langjarigen dienst bij het B. B. in Ned.-Indië meermalen schitterende bewijzen heeft gegeven van uitnemende bestuurdersgaven.

Een reeks van loffelijke vermeldingen en tevredenheidsbetuigingen legt daarvan getuigenis af. Zoo werd hij den 2^{en} April 1875, toen hij assistent-resident van Sintang was, loffelijk vermeld ter zake zijner activiteit bij het beramen van middelen tot gevangenneming van den hoofdmuiteling Pandoen; den 19^{en} April 1877 ontving de heer Gijsberts een tevredenheidsbetuiging wegens de beleidvolle wijze, waarop hij de verwickelingen met de Batang Soepar Dajaks in zijn afdeeling tot een

goed einde heeft gebracht; den 5^{en} November van het jaar ontving hij gelijk eerbewijs voor de beleidvolle wijze, waarop hij de hoofden van het landschap Blitang tot de erkenning van ons gezag wist te brengen, en den 30^{en} April 1883 werd hem wederom de tevredenheid der Indische Regeering betuigd over zijn verrichtingen ter voorkoming van de in de Boven-Pinoh ten vorigen jare voorgenomen beweging tegen het Nederlandsch gezag. De heer Gijsberts, die na zijn komst in Indië geëmployeerde ter algemeene secretarie werd, volbracht verder zijn geheele bestuursloopbaan op Borneo, nadat hij in 1864 ter beschikking van den resident der Westerafd. van Borneo was gesteld, ten einde voor 't binnenlandsch bestuur aldaar te worden opgeleid. In het laatst van het volgend jaar volgde zijn benoeming tot controleur 3^e klasse bij het B. B. Na de verschillende controleurangen te hebben doorloopen, werd hij den 31^{en} Maart 1874 benoemd tot assistent-resident van Sintang, welke functie hij, met onderbreking van een verlof van twee jaar naar Europa, vervulde tot in het jaar 1885, toen hij, na daartoe den 25^{en} September 1885 te zijn benoemd, deze functie verwisselde met die van resident der Westerafd. van Borneo.

Drie jaar later ging de heer Gijsberts om gezondheidsredenen weder met verlof naar Europa, om niet meer als ambtenaar naar Indië terug te keeren. In Augustus 1901 werd hem op zijn verzoek een eervol ontslag verleend.

Tijdens zijn verlof in Nederland werd hij in 1889 met onzen toenmaligen gezant benoemd tot gemachtigde der Nederl. Regeering te Londen, ter bespreking van het grensgeschil op Borneo, welke besprekingen leidden tot het sluiten van een tractaat tusschen Nederland en Engeland.

De Regeering erkende zijn vele en groote verdiensten door hem een jaar na zijn ontslag te benoemen tot ridder in de orde van den Nederl. Leeuw.

Mr. M. C. NIJLAND.

MINISTERIE VAN KOLONIËN.

De MINISTER VAN KOLONIËN maakt bekend:

A: dat voor 's lands dienst naar Nederlandsch-Indië kunnen worden uitgezonden:

ambtenaren voor de rechterlijke macht (doctoren in de rechtswetenschap, die geslaagd zijn in het examen, bedoeld bij art. 141, 2de lid, der Hooger-Onderwijswet);
ambtenaren voor den bureaudienst (doctoren in de rechtswetenschap);
een **leeraar in de ontleedkunde** voor de Nederlandsch-Indische Artsenschool te Soerabaja;
leeraren in de plant- en dierkunde en in de Staatswetenschappen;
ingenieurs voor: de Staatsspoorwegen; den Waterstaat en 's lands B. O. W.; de be-
vloeiing van gronden; het waterkracht- en electriciteitswezen; de landsgebouwen; den
Post-, Telegraaf- en Telefoondienst; het Mijnwezen;
een gediplomeerd (bij voorkeur ervaren) **ijker voor het IJkwezen**;
boekhouders in het bezit van een einddiploma 5-jarige H. B. S. en van een diploma
boekhouden, ter benoeming tot adjunct-gouvernements accountant;
een **civiel ingenieur** (bij voorkeur met **onderwijs-ervaring**), ter plaatsing bij het
middelbaar technisch onderwijs;
een **technisch bacterioloog** voor den burgerlijken geneeskundigen dienst;
jonge **artsen** met Nederlandsch diploma, voor den burgerlijken geneeskundigen dienst
of den dienst der pestbestrijding;
een **arts** bekend met het tuberculose-vraagstuk;
veeartsen voor den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst;
jongelieden, die voldaan hebben aan het eind-examen 5-jarige H.B.S. of aan het examen
voor aspirant-landmeter, ter plaatsing als **adjunct-landmeter** bij het kadaster;
leeraren in wis- en natuurkunde, Nederl. taal, Fransch, Duitsch, Engelsch, aardrijks-
kunde en teekenen;
een **ambtenaar** voor de behandeling van **militiezaken**.

B: dat met landssteun in opleiding kunnen worden genomen:

jongelieden, die voldaan hebben aan het propaedeutisch examen aan de Rijks Hoogere
Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen, voor latere uitzending als **adspirant-
houtvester** bij het Boschwezen;
jongelieden, die voldaan hebben aan het eerste gedeelte van het candidaats-examen voor
mijn ingenieur, voor latere uitzending als ingenieur bij het mijnwezen;
jongelieden, die studeeren voor bouwkundig ingenieur;
studenten aan 's Rijks Veeartsenijschool te Utrecht, die geslaagd zijn in het natuurkundig
examen, voor latere uitzending als **veearts** bij den burgerlijken veeartsenijkundigen dienst;
geneeskundige studenten voor latere uitzending als **gouvernements-arts** bij den burger-
lijken geneeskundigen dienst of als **officier van gezondheid** bij het leger in Nederlandsch-
Indië.

DE MINISTER VAN KOLONIËN,

Voor den Minister,

De Secretaris-Generaal,

E. MORESCO.

G. H. BÜHRMANN

-- HOOFDKANTOOR AMSTERDAM --

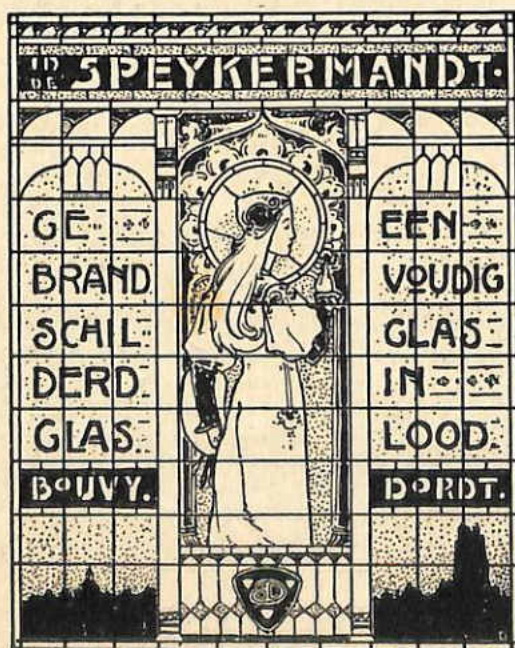
KEIZERSGRACHT 28-34

— TELEGRAMADRES PERGAMUS —
CODES A B C 5TH ED. MERCUUR 3E ED.

ONZE AFDEELING NEDERLANDSCH INDIE IS SPECIAAL
INGERICHT VOOR DE ALDAAR GEVESTIGDE DRUKKERIJEN,
BINDERIJEN EN BOEKHANDELAREN EN IN STAAT DE
GROOTSTE ORDERS BINNEN ZEER KORTE TERMIJNEN UIT
TE VOEREN

LEVERANCIERS VAN HET PAPIER VOOR DEZE UITGAVE

Kon. Ned. Glasfabriek
J. J. B. J. Bouvy - Dordrecht

Spiegelglas - Vensterglas
Bewerkt Glas
Geëtst Glas
Glas in Lood
Geschilderd Gebrand Glas

Uitmundende Verpakking

Breukvrij in Ned. Indië

Speciaal adres voor
Houten en Stalen
Rolluiken

in alle constructiën
 tegen inbraak

Marquises, Jaloezieën,
 Zonneschermen, Stores,

- In olieverf geschilderde gordijnen -
 enz. enz.

„INDISCHE HANDELS COMPAGNIE”
 BATAVIA,
 CHERIBON, SEMARANG, AMSTERDAM,

KEIZERSGRACHT 670.

Telegram-adres: SUNDANESE.

HANDELSMERK

OUDESTE BATAVIA-ARAK FABRIEK
 „GOAN SOEN”.
 Oppericht Ao 1682.

FABRIEK VAN AETHERISCHE OLIËN
 „AROMATICA”.

HANDELSMERK

Belast zich met den verkoop van alle Indische Producten: cacao, kapok, katoen, koffie, aetherische oliën, peper, rubber, rottan, rijst, tapioca, thee, etc.

Export naar Nederlandsch-Indië van: katoenen, wollen en zijden manufacturen, linnens, garens, dekens, kramerijen, dakijzer, emmers, draadnagels, provisiën, dranken, lijnolie, hars, cement, koper, ijzer, staal, zinkwit, parfumeriën, lucifers, ceresine, etc., etc.

N.V. CRABETH
 GEBRAND GESCHILDERT
 GLAS: EENVOUDIG GLAS
 IN LOOD

**STAALLOOD-
 BEWAPENING**

Louis F. Asperslag
DEN HAAG
 Acacia str. 94 telefoon
 nr. 5345

Het **IDEAAL** voor
 ieder billardspeler

IS en **BLIJFT** het

WILHELMINA-

BILLARD

Billardfabriek „WILHELMINA”

Stadhouderskade 127 AMSTERDAM

Telefoon Z. 1919

GEEN FILIALEN

H-MEYER

KONINGS
PLEIN

AMSTER-
DAM

MEEREN
VITZETTEN VOOR
DE TROPEN

JOHN
COLLIER

DAMEJ VITZETTEN VOOR DE TROPEN

H
MEYER
KONINGS
PLEIN

AMSTER
DAM

VAN VEEN & Co.

DAMRAK 90 - AMSTERDAM

Importeurs Java-China-Japan

Permanente tentoonstelling van Ethnogra-
phica. Oude en moderne Kunst van Java-
China en Japan

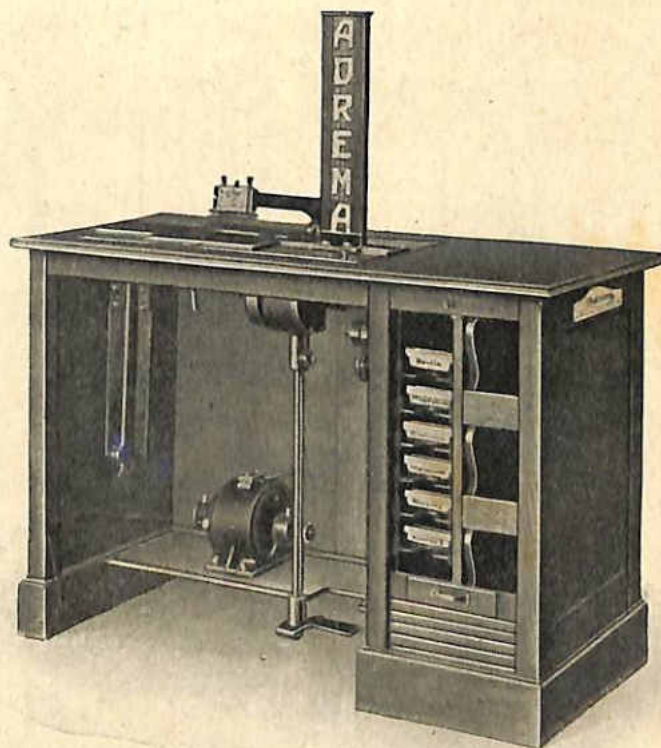
Geopend van 9—6 uur
: Bezichtiging vrij :

De „ADREMA” Adresseermachine

dankt haar steeds toenemend succes aan haar eenvoudige constructie en keurige adres afdrukken.

Men vrage vrijblijvende demonstratie onzer handmachine.

Voor grootere bedrijven bevelen wij de electrisch gedreven „ADREMA” ten zeerste aan.

Capaciteit 3000 afdrucken per uur.

H. A. KRAMERS & ZOON'S
KANTOORMACHINEHANDEL

Van Oldenbarneveltstraat 84, — ROTTERDAM.

L'RINGLEVER

EERSTE ROTTERDAMSCH

STOOMFABRIEK VAN

KUNSTSMEDWERKEN

HILLEGERSBERG

NABIJ ROTTERDAM

AANBEVELENSWAARDIGE FIRMA'S

Machinefabrieken „Kalimas-Amsterdam”
SOERABAYA — AMSTERDAM
Suikermachines, IJzeren gebouwen, Bruggen,
:: Reservoirs, Reparatie Werkplaats ::

ELIAS P. VAN BOMMEL, Boekbinder.
Kerkstraat 53 Amsterdam.
Tel. 7895.

G. W. VON GLAHN, makelaar in effecten
Privé: Heerengracht 397 — Tel. C. 347
Kantoor: Raadhuisstraat 15 — Tel. N. 65

D. WEEGEWIJS
Rapenburg 14 — Amsterdam
FABRIEK VAN MARMERWERKEN

VACANT

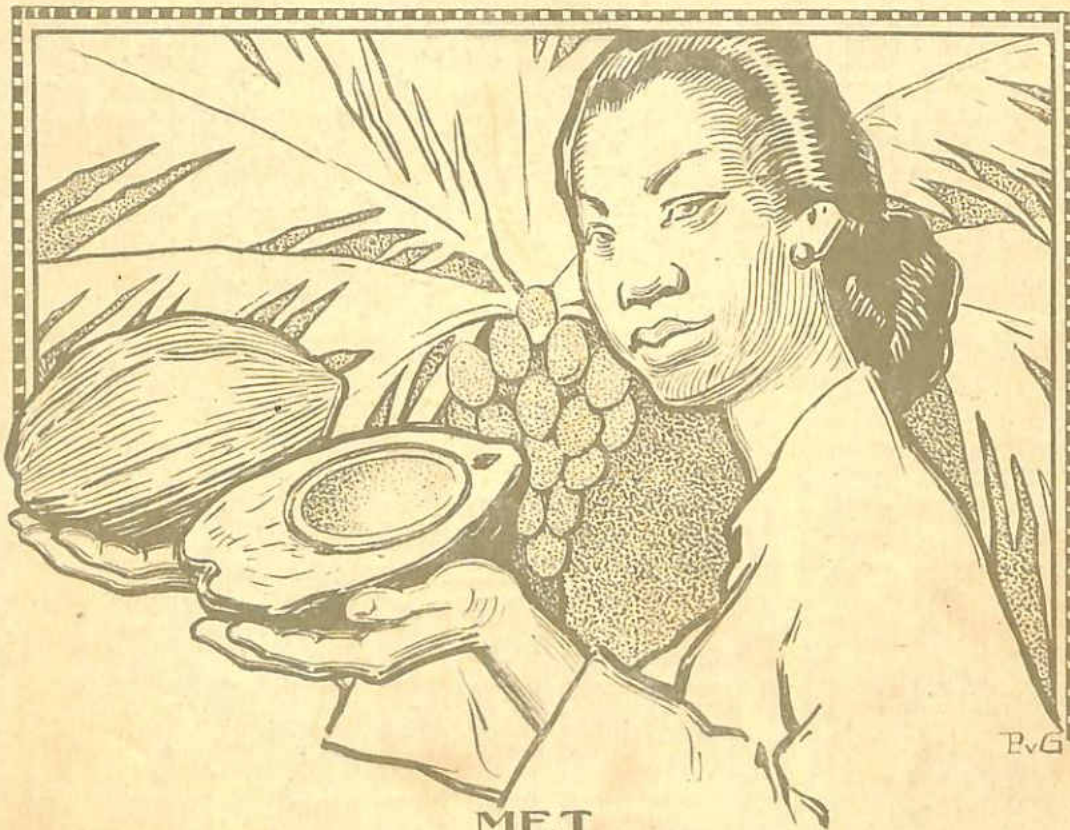
LEVERING VAN ALLE DRUKWERK VOOR HANDEL EN INDUSTRIE
BOEK-KUNST EN HANDELSDRUKKERIJ

J. TJABRING HZ

DRUKKERIJ VAN:
 HET HUIS OUD EN NIEUW
 HET NED. IND. HUIS
 OUD EN NIEUW

O.Z. VOORBURG WAL 226
AMSTERDAM
 TELEFOON NOORD 4511.

MET
JURGENS'

PLANTA : A X A

PLANTENBOTER : PLANTENVET

VERVAARDIGD UIT

DE KOKOSNOOT [KLAPPER]
BEREIDT MEN DE SPIJZEN
EVEN SMAKELIJK ALS MET NATUURBOTER

STICHTING INDISCHE DOCUMENTEN